

УДК 930.25(569.4)

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

ФОРМУВАННЯ АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ В ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ

Розглянуто тему функціонування єврейських архівів від часів першої державності до 1948 р., у діаспорі та в Ерец-Ізраель, а також формування архівної галузі в державі Ізраїль.

Ключові слова: історія єврейських архівів; архіви в державі Ізраїль.

Історія єврейських архівів є показовою з точки зору того, як людство усвідомлювало цінність архівів, потреби їх заснування та підтримання належного функціонування на різних етапах історії. Разом з тим вона має особливості, як і єврейська історія, визначальними чинниками якої є тривалий період відсутності державності, розсіювання народу в діаспорі, фізичне знищення під час Голокосту, специфіка іудаїзму, закріплені Талмудом національні традиції. Фактично до початку ХХ ст. спеціалізованих архівних закладів для зберігання документів єврейських общин, організацій, видатних осіб не існувало. Документи, що стосувалися євреїв і створювалися у діяльності державних органів та інших інституцій країн діаспори, зберігалися в архівах цих держав. Ізраїльські архівісти доклали величезних зусиль до виявлення, описування, збирання історичних документів (або їхніх копій) фактично з усіх куточків світу та формування архівів як спеціалізованих установ у відновленій державі. У цьому сенсі їх унікальний досвід набуває особливої значущості для аналізу і можливого використання.

Учені з усього світу, у т. ч. України, зробили значний внесок у виявлення й описування документів із єврейської історії в архівах своїх країн¹, однак історія архівів Ізраїлю як інститутів пам'яті досліджувалася переважно єврейськими вченими. У цьому дослідженні автор спирається на праці А. Бейна, П. Алсберга, З. Алуфі, М. Моссека, В. Лукина та інших учених-архівістів Ізраїлю².

В єврейській історії відсутні прямі докази існування архівів як закладів за часів першої державності³. Однак це не означає їх відсутність як збирання документів. Під час археологічних розкопок на території Самарії, Лахіша та Арада знайдено *остраconi* (*остраки*) – керамічні уламки розбитого посуду із єврейськими текстами. Архіви остраків із

* Левченко Лариса Леонідівна – доктор історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

Самарії (др. пол. VIII ст. до н.е.) містять документи про торгівлю, сплату податків, повідомляють більшу кількість топографічних назв та імен царів, ніж Біблія⁴. Остраки з Лахішу, датовані близько 589 р. до н.е., свідчать про нестабільну ситуацію в політично розділеному суспільстві напередодні війни Іудеї з Вавилоном (586 р. до н.е.)⁵. Арадські остраки є адміністративними документами Іудейського царства VIII–VI ст. до н.е.⁶. В Араді та Беер-Шеві також виявлено архіви остраків перського періоду (VI–IV ст. до н.е.) з арамейськими текстами. Біблія, наприклад Ієремія 32:13–14, Книга Приповістей 25:1, Друга Книга Хронік 34:14–24, переконливо доводить існування усталеного порядку укладання та зберігання документів, а також опосередковано свідчить про наявність архівів. Зокрема, текст Ієремії 32:13–14 повідомляє про оформлення купчої на землю у двох примірниках та подальше зберігання цих актів у “глиняних сосудах”. Важливим доказом наявності архівів є зібрання офіційних документів, ділових та приватних листів, написаних єгипетською, арамейською, грецькою, коптською мовами на папірусі, з Елефантинського гарнізону-колонії (о. Абу), заснованої за правління царя Манасії 650 р. до н.е. Документи цього архіву охоплюють період майже в тисячу років, хоча більшість із них, укладених арамейською, датована 495–399 рр. до н.е.⁷

У “Старожитностях єврейського народу” Йосип Флавій (близько 37–100 рр.) зазначає, що в своїй праці він спирався на записи первосвящеників і пророків, якими не лише велися літописи, а й вживалися заходи для їхнього збереження. Далі автор наголошує на використанні архівних джерел для підтвердження чистоти походження осіб священницького стану. Він розповідає, що єврейські священики Іудеї, Єгипту, Вавилону протягом двох тисячоліть складали списки родичів і їхніх предків за лінією батька та проводили генеалогічні дослідження за лінією матері і надсилали укладені родоводи до Єрусалимського храму на зберігання. У разі знищення цих документів під час війни вони відновлювалися на підставі давніх архівних записів. В “Проти Апіона” Йосип Флавій оскаржує звичаєве й усне право та вказує на значущість писаних постанов. Разом із цим він підкреслює, що законодавець (йдеться про Мойсея або й про самого Яхве) довірив зберігання законодавчих актів “людям обізнаним”⁸. Водночас в “Юдейській війні” Флавій розповідає про знищення повстанцями податкових документів у 66 р. н.е., а також про спалення будинку архіву в Єрусалимі римськими солдатами 70 р. н.е.⁹ Ф. Розенталь, спираючись на ранньохристиянського історика Юлія Африкана (близько 160–240 рр.), наводить факт спалення царем Іудеї Іродом I (37–4 рр. до н.е.) метричних книг заради приховування власного ідумейського походження¹⁰.

Документи непересічної значущості, так звані “сувої Мертвого моря”, знайдені археологами в регіоні пустельних печер. Під поняттям

“сувої Мертвого моря” часто розуміють лише знахідки Кумранських печер. Однак воно включає документи, знайдені у Ваді Далія, Ваді Марабба’ат, Нахал Хевер, Масаді, Хірбет Мірд. Це – адміністративні, юридичні та фінансові документи за період V ст. до н.е. – IX ст. н.е.¹¹. Загальний обсяг сувоїв, знайдених в одинадцяти печерах Кумрана на північно-західному узбережжі Мертвого моря, складає близько 40 тис. цілих манускриптів і фрагментів. Відкриття цих документів було настільки значною подією, що викликало до життя окрему галузь історичної науки – кумранознавство, яскравим представником якої був доктор історичних наук Й.Д. Амосін (1910–1984), автор близько 100 праць, присвячених аналізу кумранських рукописів¹². Як пише Амосін, знайдені манускрипти є залишками приблизно 600 книг з бібліотеки-архіву кумранського ордену есеїв – іудейської секти, започаткованої у першій чверті II ст. до н.е. Характерно, що всі рукописи зберігалися згідно з давньою єврейською архівною традицією, описаною в Ієремії 32:13-14, тобто в *глиняних сосудах*. Відтак, з точки зору архівної науки, кумранські сховища представляють собою важливий фактичний доказ існування власних архівних традицій у єврейського народу.

У римсько-візантійський період* (63 р. до н.е. – 619 р. н.е.) в Ерец-Ізраель архіви створювалися за римським зразком. Наприклад, архів податкової служби розкопано в Кесарії Палестинській. У цей період документи окупаційних римських органів влади щодо управління приєднаними провінціями в своїй більшості відкладалися в архівах Рима, однак в архівах Ерец-Ізраель зберігалися їхні копії та автентичні документи місцевого походження. Йосип Флавій в автобіографічному творі “Життя” розповідає про боротьбу євреїв Тиверіади (Тверії) з прибічником Рима Агриппою Молодшим (Марк Юлій Агриппа II, 27(28)–93(96) рр., цар Іудеї), у результаті якої Тиверіада лишилася не тільки “царського столу, а й архівів”¹³.

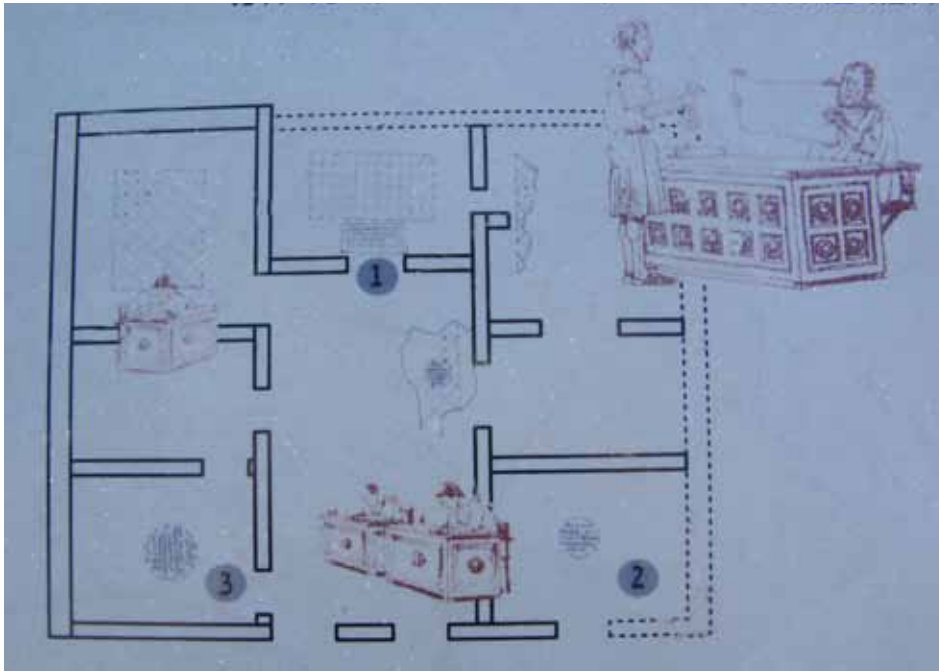
У період равиністичного іудаїзму (VI–XVIII ст.) історичні документи відкладалися в архівах академій. Гаони – тлумачі Законів (період “гаонів” датовано VI–XI ст.) Палестинської та Вавилонських (Сура

* Значну кількість текстів папірусів елліністичного та римсько-візантійського періодів (332 р. до н.е. – 640 р. н.е.), які мали як єврейське, так і неєврейське походження, але висвітлювали єврейську історію, насамперед євреїв Єгипту, зібрав, упорядкував та опублікував у своїх працях відомий історик, один із фундаторів Єврейського університету в Єрусалимі, папіролог Віктор Чериковер (1894–1958). Див.: *Corpus Papyrorum Judaicarum. Vol. I. Victor A. Tcherikover (Ed.); Alexander Fuks. – Harvard University Press, 1957. – 294 p.; Corpus Papyrorum Judaicarum. Vol. II. Victor A. Tcherikover, Alexander Fuks (Ed.). – Cambridge, Harvard University Press; Jerusalem, The Hebrew University, 1960. – 283 p.; Corpus Papyrorum Judaicarum. Vol. III. Victor Tcherikover, Alexander Fuks, Menahem Stern. – Cambridge, Harvard University Press, 1964. – 209 p.*

Розкопки архіву Податкової служби у місті Кесарія Палестинська.
Фото Л. Левченко, 2014 р.

та Пумбедіта) академій – визнавалися єврейськими общинами всього світу не лише як релігійні лідери, вони виконували певні політичні, адміністративні та судові функції. Відтак з архівів ієшив до наших днів дійшли листи общин із питаннями та відповіді (“*респенси*”) гаонів на них¹⁴. Наприклад, головний гаон ієшиви Пумбедіти Шрира бар Ханіна (906–1007) залишив “Послання рава Шрири Гаона”, в якому роз’яснив шляхи передавання усної традиції з покоління в покоління, від мудреців Мішни до мудреців Талмуду і далі до самих гаонів, визначив причини й обставини, які сприяли запису Усної Тори. В посланнях гаонів містяться інструкції щодо ведення діловодства та зберігання документів. У періоди “ришонім” (з XI до сер. XVI ст.) та “ахаронім” (з др. пол. XVI ст.) до 70 % *респосів* надавали роз’яснення з питань цивільного права. Центри єврейської мудрості цього періоду знаходилися в Іспанії, Північній Африці, Італії та Німеччині. Після вигнання євреїв з Іспанії, багато хто з них оселяється в інших країнах Європи, їде до Америки, однак більша частина знайшла дім в Османській імперії. 1516 р. османи завоювали Єрусалим і Цфат, де згодом сформувалися нові академії вивчення Тори. В Європі академії Тори було започатковано в Польщі (Познані, Кракові, Любліні та Острозі), Чехії, Німеччині, Нідерландах. Залишилися коментарі Священного Писання, роз’яснення законодавства, історичні, філософські та літературні твори єврейських мудреців¹⁵. Практика звернення до авторитетів збереглася й у період “емансипації” (з кін. XVIII ст.). Однак, якщо в країнах Сходу проблеми цивільного

План архіву Податкової служби у місті Кесарія Палестинська.
Римсько-візантійський період (63 р. до н.е. – 619 р. н.е.).

права продовжували превалювати, то в Європі переважали релігійні питання. Загалом збереглося понад 300 тисяч *респонсів*, які є унікальними писемними пам'ятками, характерними лише для єврейського народу¹⁶.

Важливе значення для розуміння економічної діяльності євреїв цього періоду, а також їхнього соціального та культурного розвитку, міжнародних зв'язків, релігійного та політичного життя мають документи з Каїрської генізи, знайдені в синагозі "Бен Езра" міста Фустат (Каїр, Єгипет). Термін "геніза" означає місце зберігання священних сувоїв Тори, непридатних до використання, але цей же термін перенесено й на сховища цінних історичних документів. Архів Каїрської генізи, а це понад 250 тис. документів, що охоплюють період з сер. VIII до к. XIX ст., є унікальною пам'яткою світового значення. Однак цей архів не формувався як спеціальний заклад для зберігання документів. П. Кале пише, що християнська церква Св. Михайла 882 р. була продана євреям і перебудована на синагогу. 1890 р. синагогу знов перебудували, але приміщення в кінці жіночої галереї без вікон і дверей, якого можна було дістатися лише за допомогою драбини, навіть не торкнулися. До тієї кімнати євреї відносили непотрібні книги і документи, але не для того, щоб зберігати їх як в архіві. Вони боялися, щоб рукописи, на яких написано ім'я Бога, не були осквернені неправильним використанням. Тож ці рукописи, а згодом й друковані матеріали тимчасово зберігали в генізі, а звідти доставляли в освячену землю для

поховання*. Каїрська геніза, стверджує П. Кале, була забута випадково, тому її вміст уникнув долі інших геніз. Більше того, коли Каїрську генізу було відкрито, голова синагоги сам здивувався знайденим там пергаментом і книгам¹⁷. Не меншу значущість для вивчення єврейської історії мають документи Афганської генізи, знайдені в схованці талібів на півночі Афганістану, навколо яких ще досі не вщухли чутки і суперечки¹⁸. Вони розкривають життя єврейської общини в Перській імперії та комерційну діяльність євреїв на “Великому шовковому шляху” в IX–XI ст. Європейські генізи, всупереч надіям дослідників, не дали таких результатів, як південно-східні, можливо причиною цього стали традиція євреїв ховати документи в землі та відмінності кліматичних умов, сухого клімату пустель Африки та Азії і вологого в Європі. Отже, хоча й не можна розглядати генізи як спеціальні архівні заклади, “невідомо” збережені в них документи є надзвичайно цінними джерелами для вивчення історії єврейського народу.

У середньовічній Європі євреї намагалися отримати від правителів країн проживання відповідні акти, якими закріплювалися гарантії фізичної та економічної безпеки, автономія общин, насамперед судова, релігійна свобода та збереження традицій, визначалися сфери підприємницької діяльності. Вже тоді уряди європейських країн запроваджували спеціальні закони щодо єврейського населення та засновували особливі органи для управління єврейськими справами, а в державних архівах створювали окремі секції для зберігання їхніх документів. Прикладами архівів, у яких відклалися єврейські документи тих часів, є “Public Record Office” (“Державний архів Великої Британії”), що зберігає документи “Exchequer of the Jews” – відділу Державної скарбниці Англії у єврейських справах, який функціонував у період 1190–1290 рр.)¹⁹, нотаріальний архів у Перпиньяні (Франція)²⁰, Центральний архів у Мадриді, архів Королівства Арагон у Барселоні, Генеральний архів Сіманкасу (Іспанія), Національний архів Португалії, архіви Ватикану та інквізиції**, архіви Німеччини та Італії.

* “*The Jews were accustomed to put away all sorts of written and printed material which they no longer used into such rooms provided in or near the Synagogues, not that they might be kept there as in archives, but in order that they might stay there undisturbed for a certain time. They feared that such material, on which the name of God might have been written, might be profaned by improper use. So such writings, and later also printed matter – were deposited in Genizas, and from there they were taken to a consecrated ground to be buried, and thus perished*”. Цитату наведено за: Kahle P.E. Lecture 1. General introduction / Paul Ernst Kahle. The Cairo Geniza. – London: British Academy, 1947. – P. 2.

** 22 січня 1998 р. Ватикан відкрив архіви інквізиції за період до часу смерті Папи Лева XIII (до 1903 р.). У травні 2014 р. депутат Кнесету Еліза Лаві закликала Папу Франциска розсекретити інші архіви Ватикану і надати доступ до документів, що проливають світло на взаємовідносини католицької церкви та єврейського народу, діяльність церкви під час Голокосту, а також повернути

Організація зберігання документів в архівах єврейських общин, а також гетто, перші з яких з'явилися в Італії, у Венеції та Римі, в XVI ст., була наслідком давніх єврейських традицій і впливів правових та адміністративних вимог конкретної країни. В єврейських общинах були запроваджені *пінкаси* (актові книги). У Західній Європі вони велися не лише общинами, а й різними єврейськими організаціями до кін. XVIII ст., у Східній Європі – до кін. XIX ст., з метою запису уставів общин, протоколів засідань та постанов общинних правлінь тощо²¹. З часом з'явилися додаткові *пінкаси* для обліку вхідної–вихідної кореспонденції, реєстрації обрізання, роздачі маці, проведення обрядів поховання. Общини зберігали реєстри про народження, смерті та шлюби, які мали юридичну силу до запровадження офіційною владою метричних книг. Общинні архіви XVII–XIX ст. збереглися у Великій Британії, Франції, Італії, Австрії, Угорщині, Німеччині, Чехії, Словаччині²².

У XIX – на поч. XX ст. з'явилися архіви національних союзів общин, наприклад, Центральної Ізраїльської консисторії у Франції, заснованої 1808 р. у Парижі; міжнародних єврейських організацій, таких, як: Всесвітній єврейський союз, заснований А. Крем'є 1860 р. у Франції, Асоціація допомоги німецьким євреям, запроваджена 1901 р. у Німеччині, Американський єврейський об'єднаний розподільний комітет “Joint”, започаткований 1914 р. у Нью-Йорку; і, безумовно, архіви національних політичних рухів і партій сіоністського спрямування.

Однак усі ці архіви не мали наукової основи у своїй організації. Вперше питання про наукову організацію архіву порушено в Німеччині на початку XX ст. Це пов'язано із загальним піднесенням німецької історико-архівної школи кін. XIX – поч. XX ст., ідеями архівістів Пруського таємного державного архіву, проведенням конгресів німецьких архівістів. На цьому історичному тлі виникла думка про створення загального архіву для зберігання документів єврейських общин та організацій, спричинена заявою вчених про недоступність джерел для дослідження історії євреїв Німеччини. Архів “Gesamtarchive der deutschen Juden” (“Загальний архів німецьких євреїв”) засновано в жовтні 1906 р. у Берліні, а 28 грудня 1910 р. відбулася церемонія відкриття архіву у новому спеціально обладнаному приміщенні на Оранієнбургерштрассе, буд. 28²³. Общини ставилися з недовірою до концентрації документів в одному архіві. Тому архівісти, доводячи їм переваги постійного зберігання документів в архіві, залишали за ними юридичне право на передані матеріали. Ініціатором створення архіву був польсько-німецький історик Єзекіль Зів'єр. Значний внесок у формування архіву зробили Арон Хеппнер, який опікувався документами єврейських общин По-

єврейські документи й артефакти, що безпідставно утримуються в таємниці Святим Престолом / MK calls for Vatican archives to be opened. The Jerusalem Post [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-Features/MK-calls-for-Vatican-archives-to-be-opened-353292>.

Ойген Тойблер
(1879–1953 рр.)
Перший директор “Загального
архіву німецьких євреїв”

знані; історик Мартін Філіппсон, перший Голова правління архіву; Ойген Тойблер, перший директор архіву²⁴. У 1908–1914, 1929–1939 рр. архів видавав журнал “Mitteilungen des Gesamtarchivs der Deutschen Juden”, в якому публікував тексти історичних документів та статті з теорії архівної справи. Нацисти використовували матеріали архіву для генеалогічних досліджень з метою сертифікації арійської раси. До цієї роботи Управління з генеалогічних досліджень Рейху примусило й останнього директора архіву Якоба Якобсона²⁵. Більша частина архіву (фонди 800 общин) в 1951–1954 рр. надійшла на зберігання до Центрального архіву історії єврейського народу в Єрусалимі.

Кінець XIX – початок XX ст. характерні заснуванням і розвитком діяльності єврейських історичних товариств, які визначали своїми завданнями збирання документів, створення архівів та публікацію історичних джерел. Архів *Американського єврейського історичного товариства* (Уолтем, Массачусетс), заснованого 1892 р., є одним із найстаріших етнічних архівів у США*.

* Єврейські архіви США: *Архів Агудат Ізраель Америки* (Нью-Йорк, 1978 р.), *Архів Університету Луї Брандейса* (Уолтем, Массачусетс, 1948 р.), *Архів єврейського робітничого руху Бунд* (Нью-Йорк, засновано 1899 р. у Женеві (Швейцарія) з метою зберігання документів єврейських революційних рухів Росії, Польщі, Литви; після Першої світової війни архів передислоковано до Берліну, у 1933 р. – до Парижу, де архів пережив окупацію, а після Другої світової війни – до США), *Архів Центру вивчення Голокосту* (Нью-Йорк, 1974 р.), *Чиказький єврейський архів* (Spertus College of Judaica, 1968 р.), *Архів Адасса* (сіоністської жіночої організації Америки HADASSAH, Нью-Йорк, 1912 р.), *Архів Бібліотеки Єврейського коледжу* (Бруклін), *Архів Єврейського інституту релігії* (Hebrew Union College, Цинциннаті, 1875 р., об'єднання з архівом Інституту релігії (Нью-Йорк) у 1948 р.), *Архів Єврейського історичного товариства Індіани* (1972 р.), *Архів Єврейського історичного товариства Делаверу* (1972 р.), *Архів єврейського історичного товариства Великого Хартфорду* (Західний Хартфорд, Коннектикут, 1971 р.), *Архів Єврейської теологічної семінарії* (Нью-Йорк, відокремлено від семінарії 1976 р.), *Архів Лео Бек Інституту* (Нью-Йорк, 1955 р.), *Єврейський архівний центр Філадельфії* (1972 р.), *Архів Єврейської історичної асоціації Род Айленду* (1951 р.), *Архів Єврейського історичного товариства (Меморіальний архів Іри М. Бек) Роккі Маунтин* (Денвер, Колорадо), *Єврейський архів Сіетлу* (штат Вашингтон), *Архів Західного центру єврейської історії Музею імені Іуди Леона Магнеса* (Берклі, Каліфорнія), *Архів євреїв Вісконсину* (1954 р.), *Архів*

Він зберігає понад 25 млн документів, 50 тис. книг та фотографій з історії євреїв Північної Америки від 1654 р. до наших днів. Президент Американського єврейського історичного товариства Джекоб Маркус (1955–1956) був фундатором та першим директором *Архіву американського єврейства в Цинциннаті* (1947), який від створення прагнув сконцентрувати документи євреїв західної півкулі планети. Сьогодні він зберігає документи за період з XV ст. і до цього часу²⁶. Єврейське історичне товариство Англії, створене 1893 р., заснувало центральний *Англо-єврейський архів*. Активним членом, а в 1953–1955 рр. президентом товариства, був всесвітньо відомий британський учений-архівіст Хіларі Дженкінсон. У Франції архів (1905) та музей (1907) започатковано Товариством історії євреїв Ельзасу-Лотарингії (у період 1871–1918 рр. область Ельзасу-Лотарингії входила до складу Німецької імперії). У Росії Семен Дубнов ще 1891 р. наголосив на створенні колекції єврейських документів, яка могла б стати базовою для дослідження історії євреїв Польщі, Литви та Росії²⁷. 1892 р. у Санкт-Петербурзі засновано Єврейську історичну та етнографічну комісію під егідою *Товариства для поширення освіти між євреями*. 1908 р. випускником Петербурзького археологічного інституту, істориком-археографом Сальвіаном Гольдштейном започатковані *Єврейське історико-етнографічне товариство* (діяло до 1929 р.), журнал “Єврейська старовина” та архів товариства. Після революції 1917 р. у Петрограді з ініціативи Григорія Красного-Адмоні розпочали роботу архівні комісії “З історії антиєврейських погромів в Росії” та “З дослідження процесів “про ритуальні вбивства””²⁸. Заснувати об’єднаний єврейський архів “ліквідованих буржуазних інституцій” (насправді Центрального бюро єврейських общин та його відділів, а також сіоністських організацій) спробував і Центральный комісаріат у єврейських національних справах 1919 р.²⁹ У Києві влітку 1919 р. під егідою Всеукраїнської академії наук та з ініціативи Іллі Галанта (у 1924–1929 рр. – керівник комісії) засновано Єврейську історико-археографічну комісію, а в системі Всеукраїнської академії наук створено кафедру єврейської культури. 1926 р. завідувачем кафедри став Йосип Ліберберг, під керівництвом якого вона перетворилася на Інститут єврейської пролетарської культури (існував до 1936 р.). У складі інституту функціонував Центральний архів єврейської преси, який комплектувався періодикою з країн Європи, США та Латинської Америки³⁰. 1929 р. у Центральному історичному архіві України в Києві засновано єврейську секцію, яка мала стати базою для майбутнього центрального архіву єврейських документів³¹.

Єврейського дослідницького інституту YIVO (виник у результаті діяльності Інституту, заснованого у Вільнюсі для підтримки вчених гуманітарної галузі науки; 1940 р. передислоковано до Нью-Йорку).

Ілля Чериковер,
(1881–1943 рр.) –
засновник Історичного архіву
східних євреїв

1921 р. у Берліні українськими євреями-емігрантами на чолі з уродженцем Полтави Іллею Чериковером (1881–1943) засновано “Ostjüdisches Historisches Archiv” (“Історичний архів східних євреїв”) з метою концентрації документів про єврейські погроми в Україні під час громадянської війни. Початок архіву був покладений ще в Україні (Київ, 1919 р.)³². Дружина Чериковера, Ривка, упорядкувала архів і створила картковий каталог. Оскільки публікація документів архіву через політичні причини була неможливою в більшовицькій країні, у квітні 1921 р. з допомогою литовських дипломатів архів таємно вивезли через Москву та Ковель до Німеччини. Фінансову підтримку архіву надавали “Joint” та українські євреї США. Директор

архіву І. Чериковер на початку 1923 р. анонсував семитомне видання документів архіву “Di geshikhte fun der pogrom bavegung in Ukraine, 1917–1921” (“Історія погромного руху в Україні, 1917–1921”). Проте, незважаючи на фінансову підтримку, в т. ч. й польських єврейських організацій, проект Чериковера не був реалізований через загальну незацікавленість єврейської громади. Це дуже вразило архівіста: в листі до одного з лідерів американського робітничого сіоністського руху Баруха Зукермана він написав – “Ми ще не дозріли достатньо для національної історичної роботи, створення архіву та публікації матеріалу про наше винищення”. Згодом архів Чериковера відіграв важливу роль на судовому процесі Ш. Шварцбарда у Парижі (1926–1927), що сприяло публікації документів³³.

У 1919 р. у Берліні засновано Архів Всесвітньої сіоністської організації з метою зберігання документів сіоністських партій та рухів. Ініціаторами створення архіву були член Генеральної сіоністської ради Всесвітньої сіоністської організації, а згодом президент Сіоністської федерації Німеччини Артур Хантке та Георг Герліц, який був директором цього архіву впродовж 1919–1955 рр. У 1933 р. архів переміщено з Берліну до Єрусалиму³⁴. Його статут затверджено на 24 Сіоністському конгресі 1956 р. До головних функцій архіву належить збирання і зберігання історичних документів Всесвітньої сіоністської організації, Єврейського Агентства “Сохнут”, сіоністських організацій з усіх країн

Перший директор (1919–1955 рр.)
Центрального сіоністського архіву
Георг Герліц.
Фотоархів Центрального
сіоністського архіву

світу, діячів сіоністського руху³⁵. Сучасний Центральный сіоністський архів є одним із найбільших історичних архівів держави Ізраїль. 1987 р. архів розпочав роботу в новій будівлі, чотири поверхи сховищ знаходяться під землею, два поверхи – над землею. В архіві зберігається понад 25 млн справ, 190 тис. книг, брошур і журналів, 120 тис. найменувань газет, 40 тис. мікрофільмів, політичні, фізичні та геодезичні мапи від 70-х рр. XIX ст., 20 тис. плакатів, 400 тис. фотографій та негативів. Швидкими темпами просувається переведення документів на цифрові носії: комп'ютерна система вже містить близько 2876 тис. документів, 12518 тис. фотографій, мап і плакатів. В архіві створено меморіальну кімнату засновника сіоністського руху Теодора Герцля. Центральный сіоністський архів очолювали видатні архівісти Із-

раїлю: Алекс Бейн (1955–1971), Міхаель Хейманн (1971–1990), Йорам Майорек (1990–1998), професор Хаїм Авні (2000–2008), головою Ко-

У робочій кімнаті
Центрального
сіоністського
архіву, 1948 р.
В центрі Георг
Герліц (стоїть),
перший зліва від
нього Алекс Бейн,
директор архіву
в 1955–1971 рр.

Перший Державний архівіст Ізраїлю,
д-р. Алекс Бейн

уряд Ізраїлю. Отже, в сучасному архіві сконцентровано не лише численні документи різних напрямів робітничого руху, профспілок, а й із розвитку економіки, промисловості, фінансової і банківської сфери, державотворення в Ізраїлі³⁶. Сьогодні архів знаходиться в скрутних умовах, його виселено зі спеціально збудованого приміщення в центрі Тель-Авіву і розміщено в шкільній будівлі, а штат працівників скорочено до п'яти осіб. Однак, це не означає зменшення цінності документів, якими дбайливо опікуються архівісти Ізраїлю.

Поява цих архівів все ж не вирішувала головної проблеми: документи з історії єврейського народу були розпо-

мітету дирекції (1994–2012) та директором архіву (2008–2012) був Матітіяху Дроблас, сьогодні архів очолює Ігал Сітрі.

Першим архівом, що виник безпосередньо в Ерец Ізраель, став започаткований професором Шмуелем Айзенштадтом 1932 р. у Тель-Авіві Архів-музей єврейського робітничого руху. У 1920 р. робітничі рухи в Ерец-Ізраель об'єдналися в Загальну федерацію єврейських трудящих "Гістадрут", яка відіграла провідну роль у поверненні євреїв на Землю Ізраїлю, створенні поселень, соціально-економічному розвитку країни. Упродовж 1948–1977 рр. представники робітничого руху очолювали

Шмуель Айзенштадт – засновник Архіву-музею єврейського робітничого руху

Бенціон Діну́р,
фундатор архівної системи держави
Ізраїль, Міністр освіти
і культури Ізраїлю

рошені численними архівами країн діаспори, хоча б і єврейськими. Історики добре усвідомлювали той факт, що досліджувати єврейську історію, а тим більше в Ізраїлі, неможливо без створення загального архіву історії єврейського народу в Єрусалимі, який би зібрав архівні документи з усіх країн світу.

Дослідник історії єврейських архівів В. Лукін наголошує на провідній ролі в створенні архівної системи Ізраїлю українського єврея Бенціона Діну́ра (Дінабурга). Він народився в містечку Хорол Полтавської губернії 1884 р., навчався у Вільно, Берліні, де на його становлення як ученого значний вплив справив директор “Gesemtarchive” О. Тойблер, Берні, Петербурзі, в якому молодий Діну́р співпрацював із С. Дубновим та членами Товариства для поширення

освіти між євреями. В Києві Діну́р викладав єврейську історію та брав участь у розробленні програми діяльності Єврейської історико-археографічної комісії Всеукраїнської академії наук. В Одесі Діну́р читав лекції в Інституті народної освіти, був активним учасником громадських і літературних заходів³⁷. Діну́р добре усвідомлював значущість документального архіву для формування національної історичної науки в Ерец-Ізраель. Відбуваючи у червні 1921 р. з Одеси до Єрусалима, він накреслив план найважливіших справ, які мав на меті зробити,

Директор
Меморіального
комплексу
Яд Вашем,
професор Бенціон
Діну́р показує
Президенту Ізраїлю
Іцхаку Бен Цві
документи Архіву
Яд Вашем

“якщо удостоюся зійти в Землю Ізраїлю”. Серед них – заснування центрального єврейського архіву в Єрусалимі.

Учений відразу ж розпочав збирати документи з національної історії та вніс архівне питання на розгляд створених за його участю Товариства історії та етнографії Ерец-Ізраель і Національної та університетської бібліотеки (Національна бібліотека Ізраїлю), в якій щойно розпочав роботу відділ рукописних зібрань. Водночас Дінур розпочав пошуки єврейських документів у неєврейських архівах поза межами Ерец-Ізраель, спершу тих, що підтверджували права євреїв на історичну батьківщину, та тих, що стосувалися статусу святих місць. В. Лукін зазначив, що Дінур убачав в архіві не лише “засіб організації історичної науки, а й найважливіше знаряддя актуальної політики”: *“Політична боротьба за наші права не ведеться на рівні науки. У той час, як у наших супротивників на всі суттєві питання є заздалегідь підібрані і впорядковані документи, ми нишпоримо в пільмі. Ми навіть не вміємо використовувати той матеріал, який у тій чи іншій формі маємо, і в ще більшому ступені не дбаємо про збирання матеріалів і документів та надання їх загальному керівництву для використання в потрібний момент... Багато документів знищуються, і нікого це не турбує, багато ще можна знайти і зібрати в процесі систематичної упорядкованої роботи. Хто з нас, наприклад, знає що-небудь про ділянки землі та будівлі, про власність громад, або про ті будівлі, які відібрані у нас лише протягом останніх двох поколінь (в Єрусалимі, Шхемі, Шфарамі, Кфар Ясеф, навколо Цфата та ін.)? Збирання всіх цих матеріалів, їх наукова систематизація є політичною необхідністю, і якщо не сьогоднішнього дня, то найближчого завтра. Погано, що ми не почали цю роботу ще вчора, оскільки багато найцінніших документів, які можна було врятувати лише кілька років тому, зараз вже не існують ..”*³⁸. У 1920–1940 рр. Б. Дінур посідав головне місце серед істориків, які співпрацювали із політичним проводом сіоністського руху в справі обґрунтування прав євреїв на створення держави в Ерец-Ізраель та заснування її столиці в Єрусалимі.

Значну роль відіграв Дінур у реорганізації діяльності переведеного 1933 р. з Берліну до Єрусалиму архіву Всесвітньої сіоністської організації. 1934 р. на чолі з Дінуром була створена наукова комісія, до якої увійшли представники дирекції архіву та історики Єврейського університету. Комісія вирішила розширити галузь документування архіву за рахунок збирання матеріалів з історії сіоністського руху, починаючи з “Хібат Ціон” (“Любов до Сіону”), історії єврейського поселення в Ерец-Ізраель та архівів особового походження керівників сіоністського руху й Ішува³⁹. Наступного року у вступній статті до першого числа щоквартальника “Ціон” Дінур порушив питання про концентрацію в Єрусалимі документів з історії єврейського народу поза межами історичної батьківщини. 1936 р. зусиллями Дінура та його соратників у

Єврейському університеті створено “факультет історії єврейського народу і соціології євреїв”, діяльність якого вимагала заснування загального центрального архіву історії єврейського народу. В цей час до Ерец Ізраель прибували історики-архівісти з Німеччини, які не лише володіли науковими методами архівної роботи, а й гостріше за інших усвідомлювали потребу в заснуванні історичного єврейського архіву в зв'язку з нацистською загрозою. Провід серед них тримав Йозеф Майзель, колишній бібліотекар єврейської общини Берліна. Зусиллями Майзеля та його соратників 1939 р. був створений Єврейський історичний загальний архів, а для його підтримки засноване Товариство загального архіву.

Йозеф Майзель,
засновник та перший директор
Єврейського Історичного
загального архіву

Основу архіву склали єврейські документи, 1940 р. переміщені Товариством з Німеччини, Австрії та Італії до Єрусалиму. На початку 1943 р. Товариство вповноважило Дінура просити підтримки діяльності архіву в сіоністських організаціях. Він звернувся до Єврейського університету, який, на умовах того, що колекції архіву будуть передані під опіку Товариства історії та етнографії Ерец-Ізраель, погодився виділити архіву приміщення. Відтак архів перейшов під загальне керівництво Товариства історії та етнографії на чолі з Дінуром, але його директором залишався Майзель. У листопаді 1946 р. Дінурус звернувся до 22-го Сіоністського конгресу з пропозицією визнати за Єврейським історичним загальним архівом право збирання документів з історії діаспори. 4 січня 1947 р. у промові на церемонії відкриття оновленого архіву Майзель визначив мету архіву: *“Мета нашого архіву – зібрати і підготувати до наукового використання, наскільки це можливо, історичні джерела нашого народу у всіх країнах розсіювання. Обрана нами галузь діяльності, занедбана досі, в останні роки стає все більш важливою. Ми хочемо влаштувати тут сховище для документів, що знаходяться як в Країні (Ізраїлі), так і в діаспорі, і проливають світло на історію нашого народу, його страждання і досягнення у всіх країнах світу протягом усієї історії його існування”*⁷⁴⁰.

Реалізувати задумане було досить складно. Впродовж Другої світової війни багато архівів Німеччини, Австрії, Чехії і Словаччини, Італії, Франції, Голландії та інших країн цілеспрямовано знищувалися нацистами, інші – руйнувалися під час бойових дій. Велика кількість архів-

них документів потрапила до спецховищ нацистської адміністрації, державних та муніципальних архівів. Єврейський історичний загальний архів не мав правового статусу, який би давав підстави його посланцям вимагати реституції документів. Відтак заяву про реституцію зробили “Jewish Trust Corporation”, “Jewish Restitution Successor Organization” та інші єврейські організації*. Допомогу у просування питання про реституцію надавали Єврейська історична комісія Мюнхена, організація “Єврейського культурного відновлення”, Єврейський університет Єрусалиму. В деяких випадках цим організаціям потрібно було вдаватися до юридичних дій для повернення архівів, в інших, як-то Бундесархіву в Кобленці, державних архівів Баварії, Вюртемберга, Нижньої Саксонії, посланці Єврейського історичного загального архіву зустрічалися з повним розумінням. Отже, фактично архів боровся за передавання документів до Єрусалиму виключно на моральному ґрунті, маючи на меті концентрацію в Єрец-Ізраель документів знищених єврейських общин⁴¹. На сьогодні ця діяльність архіву провадиться на аналогічних засадах, а для придбання документів або їхніх копій залучаються благодійні та спонсорські кошти.

Потрібні були неабиякі зусилля для розшуку архівів. Наприклад, старі архіви єврейської общини Вормса знайдено в стіні собору, куди їх заховав муніципальний архівіст Фрідріх Іллерт (1892–1966). Муніципалітет відмовився передавати ці архіви до Єрусалиму, незважаючи на заяву єврейських організацій, оскільки пергаменти XIII ст., як і

* “**Jewish Trust Corporation**” (JTC) заснована 1950 р. у британській зоні окупації на північному заході Німеччини як спеціальний орган подання позовів про реституцію майна осіб та організацій, переслідуваних нацистським режимом за расовою ознакою. Припинила діяльність 1980 р.

Аналогічну фундацію було засновано в Нью-Йорку “**Jewish Restitution Successor Organization**” (Єврейська організація із виплат компенсацій правонаступникам, JRSO або IRSO) 1947 р. різними американськими та міжнародними єврейськими організаціями. Від заснування, 15 травня 1947 р., вона мала назву “Jewish Restitution Commission”, а 1948 р. на вимогу американського військового командування змінила назву на JRSO. Засновниками JRSO були дванадцять найбільших єврейських організацій світу, а саме: *американські* – Американський єврейський комітет, Американський єврейський об’єднаний розподільчий комітет “Joint”, організація Єврейського культурного відновлення; *британські* – Англо-єврейська асоціація, Рада депутатів британських євреїв, Центральний британський фонд, Рада захисту прав і інтересів євреїв з Німеччини; *французька* – Рада представників єврейських інституцій Франції; *сіоністські* – Всесвітня ізраїльська організація Агудас, Єврейське агентство Палестини; організація представників інтересів єврейської конгрегації в американській зоні окупації; міжнародна організація Світовий сіоністський конгрес.

Повноваження і функції JRSO перейшли до Конференції претензій “**Claims Conference**”, заснованої 1951 р. як орган, що має спонукати уряд Німеччини до переговорів про матеріальну компенсацію євреям – жертвам нацистських переслідувань. Її засновником був президент Всесвітнього сіоністського конгресу Наум Гольдман. Функціонує й дотепер.

документи XVI–XVIII ст. мали печатки німецьких імператорів. Лише втручання канцлера ФРН Конрада Аденауера дозволило дійти компромісного рішення в переговорах: оригінали архівних документів передано до Єрусалиму, а їхні фотокопії – до архіву муніципалітету Вормса. Довго тривали переговори з адміністрацією міста Гамбург, в архівах якого зберігалися документи ашкеназської громади Альтони-Гамбурга-Вандсбека та сефардської общини за період 1812–1937 рр. Після єврейського погрому 1938 р. гестапо конфіскувало архів, але залишило його в муніципалітеті. Архів, у якому налічувалося понад 3 тис. пінкасімів за 300 років історії общин від їх виникнення до знищення, зберігав адвокат Ганс В. Герц. Якоб Якобсон уклав до архівних документів індекси. Адміністрація міста та “Jewish Trust Corporation” вели дискусію щодо кожного документа аж до 1959 р., коли ухвалили компромісне рішення: оригінали матеріалів, що висвітлювали внутрішнє життя общин, передати на зберігання до Єрусалиму, а копії залишити у Гамбурзі; оригінали документів про взаємини общин із міською владою не вилучати в архівах Гамбурга, а для Єврейського історичного загального архіву виготовити копії. Єврейська община Відня продемонструвала повне розуміння проблеми і передала цінні архівні документи (5 тис. справ) до Єврейського історичного загального архіву*. Натомість адміністрація федеральної землі Бургенланд (Австрія) категорично відмовилася віддавати архіви чотирнадцяти єврейських общин, які потрапили на зберігання до архіву міста Айзенштадт 1938 р.⁴²

У січні 1968 р. уряд Ізраїлю ухвалив рішення про реорганізацію Єврейського історичного загального архіву на Центральний архів історії єврейського народу. Сьогодні його колекції включають історичні документи в оригіналах і копіях (мікрофільмах та на цифрових носіях) зі Східної, Центральної і Західної Європи, ісламських країн, Північної і Південної Америки, Південної Африки та Південної Азії. В архіві зберігається понад 60 млн. аркушів документів, 1600 архівних фондів

* Однак 2011 р. 7700 членів єврейської общини Відня подали судові позови проти Центрального архіву історії єврейського народу щодо повернення документів XVII–XX ст. 2012 р. районний суд Єрусалиму відхилив ці позови. З приводу цього Державний архівіст Ізраїлю Яков Лозовік написав: “Депозитори [австрійські євреї], які передали ці документи, вважали, що цим вони підсилюють культурне значення молодого держави Ізраїль як центру єврейського народу; вони були сповнені гордістю за свій внесок; вони не мали наміру повертати колекції назад”. Разом із тим Я. Лозовік указав, що в Ізраїлі суди посилаються не лише на архівний закон 1955 р., а й поважають професійну думку Державного архівіста / Weinthal B. Jerusalem District Court rejects lawsuit submitted by Vienna’s Jewish community to obtain documents from 17th-20th centuries / Benjamin Weinthal // The Jerusalem Post [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Israel-wins-case-to-retain-Austrian-Jewish-archive>.

общин, організацій та осіб, 18 млн. кадрів мікрофільмованих документів, 15 тис. фотографій, 8 тис. друкованих листівок і плакатів, 1200 тис. вирізок із газет, 15 тис. книг з єврейської історії. Після Й. Майзеля директорами архіву були Даніель Коен, Аріє Сегаль, Адасса Ассулін, сьогодні архів очолює Йохай Бен-Гедалья⁴³. Архів досі перебуває в університетських будівлях, але невдовзі його буде переміщено до нової споруди Національної бібліотеки Ізраїлю.

Таким чином, на час заснування держави в Ізраїлі вже функціонувало три сучасних історичних архіви: Центральний сіоністський архів, Архів-музей єврейського робітничого руху та Центральний архів історії єврейського народу. Їм належав статус архівів “національних інституцій”.

У ході війни за незалежність у липні 1948 р. був створений Архів Армії оборони Ізраїлю. Спершу його вважали лише інтегральною частиною Державного архіву Ізраїлю, однак цей архів одночасно є структурним підрозділом Міністерства оборони Ізраїлю. Державний архів Ізраїлю розпочав свою діяльність 1949 р. під егідою Секретаріату уряду Ізраїлю у тимчасовому приміщенні в Тель-Авіві. На відміну від вищезгаданих архівів його мета полягала у зберіганні документів як попередніх адміністрацій, що функціонували на території Ізраїлю, так і урядових департаментів та установ держави Ізраїль.

Важливо підкреслити роль ще однієї особи з українського єврейства, яка здійснила значний вплив на формування архівної галузі держави Ізраїль. Софія Юдіна народилася 31 серпня 1896 р. в Україні у містечку Зіньків (сучасний Зіньківський р-н Полтавської області). Майже відразу після народження Софії родина емігрувала до Пітсбургу в Пенсільванії (США). Ще молодою дівчиною вона приєдналася до феміністських та сіоністських рухів. 1929 р. Софія отримала ступінь магістра бібліотечних наук, закінчивши бібліотечну школу Колумбійського університету. До цього вона вже встигла набути досвід бібліотекаря, працюючи у системі Публічної бібліотеки Нью-Йорка. В 1921, 1925–1927 рр. Юдіна під час відпусток працювала в Єврейській національній і університетській бібліотеці (Єрусалим), де впровадила американську систему каталогізації та методи бібліотечної освіти. 1924 р. на залучені американські кошти Юдіна організувала укладання бібліографії публікацій єврейськими мовами в Національній бібліотеці в Єрусалимі. У Нью-Йорку вона заснувала Сіоністський архів і бібліотеку, а згодом під її редакцією світ побачили важливі довідники з історії Палестини та сіоністських рухів. З метою обґрунтування створення держави Ізраїль 1948 р. Юдіна опублікувала бібліографічний покажчик видань “A List of References Leading to the Establishment of the Jewish State of Israel”. 1949 р. С. Юдіна емігрувала до Ізраїлю, де Давид Бен-Гуріон, враховуючи заслуги, призначив її на посаду першого директора Державного архіву Ізраїлю. В архіві Юдіна запровадила класифікацію та укладання

переліків архівних документів, що вже надійшли на зберігання⁴⁴. Однак головний внесок Софія Юдіна зробила у розробку архівного закону Ізраїлю.

Починаючи з 1948 р. і до ухвалення Кнесетом в січні 1955 р., було розглянуто кілька проектів ізраїльського архівного закону. Перший проект (1949) подав від директорів Центрального сіоністського архіву Алекс Бейн як “Пропозиції до закону про зберігання історичних документів”. Усі агенції уряду, а також контрольовані ним центральні і місцеві інституції повинні були зберігати утворені в їхній діяльності документи. Різниця між урядовими і “національними інституціями” додержавного періоду не встановлювалася. Інституції не мали права знищувати документи без згоди уряду. Вони зобов’язувалися передавати документи, вже непотрібні для їхньої поточної діяльності, до історичних архівів. До уваги бралися історичні архіви, які вже існували в Ізраїлі на час заснування держави. Їм надавалося таке ж саме значення як військовому та державному архівам. Ключовим було положення про заснування вповноваженого архівного органу, який від імені уряду визначав правила зберігання, знищення та систематизації документів. Цей орган мав би включати представників уряду, військового архіву, Центрального сіоністського архіву та Єврейського історичного загального архіву. Ще одне важливе положення проекту закону торкалося заборони на вивезення документів за межі держави, особливо тих, що стосувалися історії єврейського народу та Землі Ізраїлю. На вивезення потрібен був би спеціальний дозвіл уряду, “підкріплений авторитетним висновком уповноваженого архівного органу”. Уряд також отримував право фотографувати і копіювати документи перед їхнім вивезенням. Голова Секретаріату уряду за пропозицією уповноваженого архівного органу мав би встановлювати строки передавання документів від інституцій до архівів та інші правила, необхідні для реалізації закону. Під час розгляду цього проекту було запропоновано вилучити з під контролю уряду архіви релігійних інституцій, а також включити до складу уповноваженого архівного органу Єврейську національну бібліотеку⁴⁵.

Другий проект (січень 1950 р.) запропонував Бенціон Дімур, на той час депутат Кнесету від партії Мапай, а згодом – Міністр культури та освіти Ізраїлю (1951–1955). Зокрема, він висунув принципове положення щодо заборони вивезення історичних документів⁴⁶.

Третій проект (червень 1950 р.) запропонувала Софія Юдіна. Вона вважала, що архівний закон є суттєвим елементом архівної політики. За основу Юдіна взяла закони США в архівній галузі⁴⁷. Перший пункт проекту визначав статус Державного архіву як центрального архіву історичних документів Ізраїлю, в т. ч. звукових та фільмових матеріалів. Згідно з другим пунктом директор отримував право контролювати всі документи урядових агенцій та вимагати передавання цінних докумен-

тів на зберігання до архіву. Третій пункт вимагав від агенцій передавати документи до архіву кожні п'ять років. Документи попередніх турецьких і британських органів влади мали б бути передані на зберігання до архіву негайно. Проект Юдіної передбачав створення Архівної ради в складі директора Державного архіву як її голови, керівників урядових департаментів, Секретаря Кнесету, представників бібліотек та істориків. До функцій ради належало визначення видів документів, що підлягали передаванню до архіву, та надання порад Державному архівісту стосовно правил розпорядження (знищення) документами. Однак у цьому проекті не йшлося про включення до Архівної ради представників інших архівів, що спричинило конфліктну ситуацію. Передбачалося також передавання до архіву всіх надрукованих урядом і його департаментами видань та заснування бібліотеки у складі архіву з метою депонування всіх виданих в Ізраїлі книг, газет, фільмів тощо⁴⁸.

Аналіз проектів Бейна та Юдіної показав, що в першому фактично не передбачалося закріплення за архівом контролю поточного діловодства в урядових установах. Другий спирався на американський "Federal Records Act" (1950), а відтак передбачав не лише архівний, а й загальний урядовий нагляд. Проте Юдіна випустила з поля зору питання про переміщення архівних документів за межі Ізраїлю або в приватні руки, а також ігнорувала місцеві архіви. Така її позиція була зрозумілою, оскільки в аналізованих нею американських законах йшлося лише про федеральні архіви, а архіви штатів спиралися у своїй діяльності на архівні закони штатів і були незалежні від Національного архіву США.

Від Міністерства юстиції проекти закону аналізував Сімха Розенталь. Насамперед він визначив, які архіви Ізраїлю вже підпали під дію раніше прийнятих законів. Це були манускрипти та книги, що з'явилися на світ у період до 1700 р. ("Antiquities Ordinance"*). Стосовно нових

* 1918 р. британці ухвалили "Antiquities Proclamation", у якій йшлося про важливість культурної спадщини регіону, та вжили заходів для надання професійного і правового статусу археологічним старожитностям й уникнення релігійного та магічного значення, яке їм надавалося центрами палігримів. Вони заснували Палестинський археологічний музей, у якому розмістили адміністрацію Департаменту старожитностей Британського мандату, публічну галерею, бібліотеку, архів і сховище археологічного матеріалу. Директор Департаменту старожитностей – археолог Джон Гастан проаналізував турецький закон про старожитності "Ottoman Law of Antiquities" (1884 р.), законодавство сусідніх країн, консультувався з археологами та урядовцями і 1920 р. ініціював прийняття "British Mandate Antiquities ordinances". Цей декрет наділяв Цивільний уряд Палестини правами власності на рухому і нерухому культурну спадщину, покладав на місцеві, а не на колоніальний, бюджети витрати на захист культурної спадщини. Поточні питання, у т. ч. і продаж артефактів, ставали сферою регулювання Департаменту старожитностей. На вимогу археологів і туристів щодо доступу до археологічного матеріалу, до декрету було включене положення про продаж артефактів, непотрібних національним сховищам.

документів “Archives Regulations” (1935) визначали лише терміни зберігання судових справ: цивільні та земельні знищувалися через 15 років після ухвали суду, кримінальні – після того, як особа відбула покарання або сплатила штраф. Відповідно до правил від 25 серпня 1950 р. документи муніципальних судів знищувалися через 30 днів після оголошення рішення суду в “Official Gazette”. “Press Ordinance” вимагав депонування опублікованих комерційних каталогів, обіжників, торгових оголошень у Міністерстві освіти та районних комісіонерів.

Далі Розенталь проаналізував французькі та американські архівні закони і порівняв їх із існуючим законодавством Ізраїлю та ситуацією в архівній сфері. Головна відмінність полягала в розумінні поняття “старі документи”. Архівні документи, накопичені до заснування держави, в основному знаходилися в “національних інституціях” поза сферою впливу держави, тому на них неможливо було поширити архівне законодавство. Хоча Розенталь значною мірою спирався на американські архівні закони, Міністерство юстиції в остаточному проекті закону надало загальне визначення поняттю “архівний матеріал”. Воно уникло розрізнення між архівами державних і місцевих органів, визначення власності та походження документів; не було відмінностей між доку-

Прийняття рішення щодо цінності археологічного матеріалу покладалося на директора Департаменту старожитностей та Консультативну раду, які мали право видавати ліцензії на торгівлю антикваріатом. Ст. 21 Палестинського мандату Ліги Націй (1922 р.) надавала право наукового доступу національним й іноземним ученим (з країн-членів Ліги Націй). 1929 р. було ухвалено “Antiquities Ordinance” № 51, який став правовою основою захисту культурної спадщини в Ізраїлі та Палестині. Він визначив торгівлю артефактами як сферу бізнесу, а особу, яка ним займалася, – дилером. В “Antiquities Rules” (1930 р.) йшлося про видавання ліцензій на цей бізнес, у т. ч. й на здійснення експорту старожитностей (Ст. 4): процедуру подання заявки, критерії для отримання ліцензії, обов’язки Департаменту старожитностей щодо ліцензування. Кожен дилер повинен був інформувати покупця про необхідність отримання дозволу на експорт. Палестинські та єврейські родини, роками задіяні в бізнесі старожитностями, після його унормування, були зобов’язані здобувати офіційний дозвіл на цей вид підприємництва, сплачувати за ліцензію, подавати Департаменту старожитностей для перевірки списки артефактів і ціни на них. Хоча система не працювала досконало, торгівля старожитностями була легалізована. Див.: *Kersel M. Morag. The Trade in Palestinian Antiquities / Morag M. Kersel // Jerusalem Quarterly. – Institute of Jerusalem Studies, 2008. – № 33. – P. 25–26.*

Ізраїльський Департамент старожитностей засновано 26 липня 1948 р., однак до 1978 р. він фактично працював, спираючись на законодавство часів Британського мандату. Лише 1978 р. британське законодавство замінено Законом про старожитності, ухваленим Кнесетом. Див.: Ізраїльський департамент старожитностей. Науковий архів 1919–1948 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iaa-archives.org.il/archives.aspx>.

Державний архівіст Ізраїлю,
професор Авраам Пол Алсберг
(1919–2006,
Архівіст у 1971–1990 рр.)

ментами, створеними державою, та документами, якими держава володіє. Більше того, законодавці закріпили певні обов'язки за власниками приватних архівів стосовно документів з історії єврейського народу та Землі Ізраїлю, особливо в частині їхнього переміщення за межі держави, а також не обійшли увагою документи сіоністського, релігійного та іноземного походження. Однак, як зазначав П. Алсберг, за перші 30 років дії закону Державний архівіст із політичних міркувань ніколи не поширював свою владу на архіви християнських та мусульманських інституцій та приватних осіб⁴⁹.

Розенталь також звернув увагу на американську практику призначення Державного архівіста. В зако-

ні про заснування Національного архіву та Адміністрації документації США (1934) визначалося, що Архівіст США призначається на посаду Президентом США. Однак у законі 1949 р. це право віддавалося керівникові Адміністрації служб загального призначення*. Аналіз ситуації показав, що Міністерство освіти і культури було б найбільш придатним для того, щоб йому підпорядкувати Державний архів Ізраїлю, однак, з іншого боку, краще було б надати архіву незалежний від відомств, політики та партійних фракцій статус. Відтак Розенталь зробив висновок про необхідність підпорядкування архіву Офісу Прем'єр-Міністра Ізраїлю⁵⁰.

У питанні вивезення архівних документів Розенталь розрізняв право на копіювання творів художньої літератури та мистецтва і право власника документів, порушення якого він намагався уникнути. У французькому законодавстві йшлося про класифікацію таких докумен-

* Відповідно до чинного закону США про Національний архів і Адміністрацію документації "National Archives and Records Administration" (44 U.S.C. Chapter 21, § 2101 (3), § 2102, § 2103 (a)), уведеному в дію з 1 квітня 1985 р., Національний архів США має статус незалежної агенції. Архівіст США призначається на посаду Президентом США за порадою та зі згоди Сенату. Призначення здійснюється без урахування політичних упливів, виключно на підставі професійної кваліфікації, потрібної для виконання обов'язків Архівіста США. Він звільняється з посади Президентом США, який повинен пояснити причини звільнення обом палатам Конгресу США.

тів. У випадку давніх актів необхідною була б публікація їхніх реєстрів Державним архівістом. Французький закон від 31 грудня 1913 р. забороняв без дозволу уповноважених архівних органів копіювання, фотографування, внесення змін до текстів або зовнішнього вигляду цих документів, вивезення їх за кордон. Автор або власник мав права й обов'язки щодо забезпечення збереженості документів. Він мав би бути зацікавленим у державній реєстрації його архівів, оскільки вона підвищувала їхню цінність. Тут Розенталь наполягав більше на проведенні роз'яснювальної роботи, ніж на застосуванні примусу. Державний архівіст мав би пропонувати приватним власникам передавати їхні архіви на зберігання державі, залишаючи за ними право визначення умов доступу та використання. Однак Розенталь зазначав, що, доки реєстр не буде складено, не може йтися й про заборону вивезення документів за кордон. Він також запропонував увести представників таких архівів, як Центральний сіоністський архів, до складу Архівної ради. Це уможливило б непряме поширення архівного законодавства на архіви "національних інституцій". У французькому законі йшлося про 100-річний період, після закінчення якого інституції передавали свої документи на зберігання до архіву, в німецькому законі 1931 р. цей період визначався в 30 років. Однак, на погляд Розенталя, на той час питання про терміни передавання документів не було суттєвим для молодого ізраїльської держави. Питання про знищення нецінних документів він відніс не до дії закону, а до унормування правилами⁵¹.

Після розгляду поданих проектів у квітні 1951 р. у Міністерстві юстиції почалася дискусія. Основними положеннями, стосовно яких вона набула особливої гостроти, були: 1) статус Державного архіву Ізраїлю та Державного архівіста Ізраїлю. Обговорювалося дві альтернативні пропозиції. Перша – надати Державному архіву Ізраїлю статус незалежного органу, окремого від будь-яких міністерств уряду. Віддати право призначення Державного архівіста Ізраїлю Президенту Ізраїлю, кандидатуру обирати за рекомендацією комітетів Кнесету. Друга – надати Державному архіву Ізраїлю статус підрозділу в урядовому міністерстві (Офісі Прем'єр-Міністра, у складі Міністерства освіти і культури або Міністерства юстиції). Віддати право призначення Державного архівіста Ізраїлю Прем'єр-Міністру або відповідному міністру; 2) питання про право Державного архівіста Ізраїлю здійснювати контроль над документами в державних інституціях (тобто над документами поточного діловодства). Альтернатива цій пропозиції полягала у тому, щоб залишити право контролю за Прем'єр-Міністром, яке він мав реалізовувати, консультуючись із Вищою архівною радою.

24 квітня 1951 р. Міністр юстиції Пінхас Розен у своєму меморандумі висловив сумніви щодо поширення державного впливу на власників приватних архівів. На це питання С. Розенталь ще раз відповів

роз'ясненням законодавства про обіг старожитностей на території Ізраїлю та вказав на право директора Департаменту старожитностей обліковувати та фотографувати артефакти перед їхнім вивезенням. Однак жодної заборони на вивезення приватних архівів не може бути накладено, доки не існує реєстру приватних архівів.

Юридичні радники Офісу Прем'єр-Міністра та Міністерства освіти і культури звернули увагу на те, що проект закону втратив положення про встановлення конкретних строків передавання документів від урядових департаментів до Державного архіву Ізраїлю. Вони також уважали, що відсутність у Державного архівіста права контролю за управлінням документацією в урядових департаментах спричинить безвідповідальне знищення цінних документів замість вчасного передавання їх на зберігання до Державного архіву.

Міністерство освіти і культури через свого юридичного радника пропонувало покласти відповідальність за реалізацію архівного закону на це міністерство. Б. Дінур, як Міністр освіти і культури та голова Історичного товариства, пропонував здійснювати призначення Державного архівіста у консультаціях із його міністерством. Він наполягав на тому, щоб до закону включили положення про обов'язок громадян Ізраїлю інформувати Державний архів про усі архівні матеріали національної цінності, що знаходяться в їхній власності, передавати на зберігання до Державного архіву або іншого архівного закладу копії цих документів, але залишити за ними право визначати умови доступу до них. Більше того, Дінур пропонував надати всім архівам право верифікації історичних документів. У цій пропозиції відчувався аспект сприяння розвитку історично-наукової діяльності архівів. Однак міністр знов випускав з поля зору питання контролю за управлінням документацією (records management) в урядових міністерствах.

На завершення дискусії було укладено остаточний білль, який отримав назву "Archival Law – 5712-1952". Через багатоваріантність пропозицій положення біллю мали по кілька альтернативних версій. Положення про призначення Державного архівіста на той час мало три версії: "Прем'єр-Міністр", "Прем'єр-Міністр у консультаціях із Міністром освіти і культури", "призначення Урядом". Відтак Комітет міністрів обрав третю версію, яка задовольняла або не задовольняла відразу всіх учасників дискусії. Положення про склад Вищої архівної ради було сформульовано таким чином, щоб до неї увійшли як представники урядових департаментів, так і інших зацікавлених інституцій. Положення про право Державного архівіста здійснювати контроль за управлінням документацією в урядових департаментах було поновлено. Отже, в остаточному варіанті біллю, опублікованому 21 липня 1952 р. у "Gazette", було враховано більшість пропозицій, представлених Софією Юдіною.

Однак після публікації надійшли дві скарги. Перша – від директора Архіву Армії оборони Ізраїлю, який категорично заперечував підпорядкування свого архіву Державному архіву Ізраїлю і просив залишити його у складі Міністерства оборони. Друга – від Асоціації місцевих рад і муніципалітетів, яка вважала дискримінацією той факт, що ця організація не була представлена у Вищій архівній раді⁵².

Розгляд біллу в Кнесеті розпочався 28 червня 1952 р. Б. Дінур як Міністр освіти і культури представив його у першому читанні. Фракції як опозиційних, так і коаліційних партій розгорнули дискусію навколо питання про право Державного архівіста на контроль приватних архівів та укладання їх реєстру. Ще одним спірним положенням було підпорядкування Державного архівіста Прем'єр-Міністру. Припущення того, що архіви політичних партій, які також мали статус приватних, підпадуть під контроль держави, призводило до висновку про те, що всі партійні секрети стануть відомими широкій публіці. А той факт, що Державний архівіст буде контролюватися Прем'єр-Міністром, породжував думку про його залежність від політичної позиції правлячої партії, яка заради своїх інтересів зможе приховувати або вилучати документи з архівів та інтерпретувати історію залежно від партійних інтересів. Отже, у першому читанні білль не пройшов.

Два роки по тому його було представлено в Кнесеті вдруге та втретє, після чого білль направили на розгляд Комітету освіти і культури. В Комітеті його розглядали 16 разів, було представлено 34 поправки, які головним чином стосувалися вже багаторазово обговорюваних положень, згаданих вище. Однак кілька поправок варті уваги. У першій з них ішлося про заборону вивезення архівних документів за межі Ізраїлю (попередню версію цього положення було вилучено). Друга поправка мінімізувала політичні впливи під час обрання кандидатури на посаду Державного архівіста Ізраїлю: попередню версію було доповнено словами “призначати на посаду після консультацій з Вищою архівною радою”. Остання зміна стосувалася терміна “архівний матеріал”, який поширювався на документи всіх інституцій без розподілу на державні чи приватні. Головний чинник, що впливав на його визначення, – цінність документів для історії нації⁵³.

Архівний закон ухвалено Кнесетом 17 січня 1955 р., однак потрібні були роки для того, щоб він запрацював на належному рівні. На той час не існувало жодного підзаконного акта, який би роз'яснював механізм імплементації закону.

Архівний закон чітко визначав сім членів Вищої архівної ради: Державний архівіст (голова), представники Міністерства освіти і культури, Археологічної наглядової ради, Архіву Армії оборони Ізраїлю, Національної бібліотеки Ізраїлю, Центрального сіоністського архіву, Єврейського історичного загального архіву. Крім цього, уряд мав пра-

во визначати департаменти й архіви, представники яких могли входити до складу ради. Будь-яке інше призначення мало б попередньо обговорюватися в раді. Отже, як пише П. Алсберг, не знайдеться жодного пояснення, крім політичних міркувань, укладеному С. Юдіною списку з 36 осіб, яких Прем'єр-Міністр призначив у перший склад Вищої архівної ради. Там були представники Гістадруту, руху робітничих поселень, Єврейської агенції тощо. Відтак у складі ради тривали постійні зміни. Нарешті, у 1972 р. Державний архівіст у консультаціях із Прем'єр-Міністром виробив порядок призначення членів Вищої архівної ради. Визначалося 4 сектори по 10 представників у кожному: сектор урядових департаментів, неурядових публічних інституцій, історичних архівів, експертів у сфері архівів та різних галузях науки. Це дозволило утримувати баланс між секторами, забезпечувало незалежність ради від уряду та її професійність⁵⁴.

Перше засідання Вищої архівної ради, 6 серпня 1956 р., не обійшлося без конфлікту, підставою якого став архівний закон. Відкривав засідання чинний на той час Міністр освіти і культури Залман Аранн. Після того, як він сказав слова, яких від нього вимагав обов'язок, Аранн передав свої повноваження представнику міністерства і “негайно” покинув засідання на знак протесту проти факту, що імплементація закону була покладена урядом на Прем'єр-Міністра. Очевидно, що Міністерство освіти і культури під час обговорення архівного закону претендувало на керівну роль в архівній галузі та намагалося всіма способами поставити Державний архів і Державного архівіста в залежність. Певною мірою це відбувалося через особисті погляди Бенціона Дінура. Не можна недооцінювати його внесок у становлення архівної галузі Ізраїлю, який вже підкреслено в публікаціях В. Лукіна. Проте Дінур забував, що як будь-яка жива людина він не вічний, а з його відходом від справ Державний архів міг би потрапити у “полон”, як це сталося в Сполучених Штатах Америки (у 1949–1984 рр. Національний архів США був підпорядкований Адміністрації служб загального призначення, що негативно впливало на його діяльність*). Однак ізраїльські законодавці все ж таки знайшли розумне рішення, яке забезпечувало в тій чи іншій мірі незалежний статус Державного архіву та Державного архівіста, дозволяло їм уникнути політичних та відомчих впливів. На першому засіданні А. Бейн, який на той час був директором Центрального сіоністського архіву, виголосив блискучу промову про архівний закон і проблеми,

* Про боротьбу колективу Національного архіву США за статус незалежної агенції дивись у щоденнику 6-го Архівіста США Роберта Марка Ворнера “Щоденник мрії: історія руху за незалежність Національного архіву, 1980–1985”: *Warner R. M. Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980–1985* / Robert M. Warner. – Metuchen, NJ. and London : The Scarecrow Press, 1995. – 211 p.

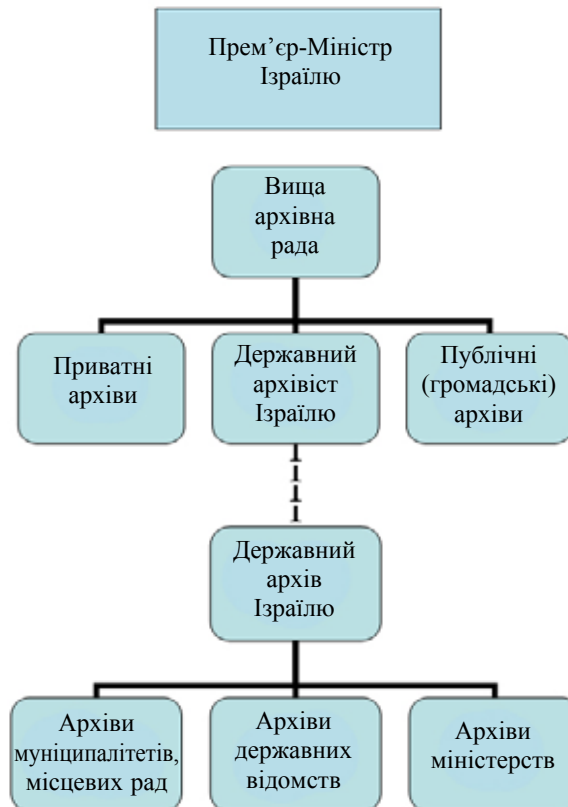

Державний архівіст Ізраїлю, д-р. Яков Лозовік (з серпня 2011 р.).

із ним пов'язані. Наприкінці засідання Вища архівна рада ухвалила рішення рекомендувати Прем'єр-Міністру призначити Алекса Бейна першим Державним архівістом Ізраїлю⁵⁵. Він очолював архівну галузь Ізраїлю до березня 1971 р. Після нього на посаду Державного архівіста було призначено видатного ізраїльського історика-архівіста, професора Авраама Пола Алсберга (1971–1990), за ним професора Ревена Ярона (1990–1992), далі – професора Івіатара Фрізела (1993–2001), доктора Тувія Фрілінга (2001–2004), доктора Іехошуа Френдліха (2005–2011). Сьогодні архівною галуззю Ізраїлю керує Державний архівіст, доктор Яков Лозовік (з 2011 р.), який раніше очолював Архів Яд Вашем*. Зміни до архівного закону Ізраїлю вносилися 1964 р., 1981 р. та 2009 р. Зокрема, вони стосувалися удосконалення процедури розсекречування документів, які зберігаються в Державному архіві Ізраїлю, приватних архівів та електронних документів⁵⁶.

Таким чином, прийняття архівного закону закріплювало структуру архівної системи Ізраїлю, яка включає різні типи архівів. Найкращим чином вона може бути представлена на блок-схемі, укладеній та надісланій авторові цієї статті членом Асоціації ізраїльських архівістів Зоар Алуфі:

* Список Державних архівістів Ізраїлю уточнено за допомогою Веніаміна Лукіна.

Примітка: Публічними вважаються Центральний сіоністський архів, Центральний архів історії єврейського народу та інші архіви з аналогічним статусом. Архіви державних відомств - архіви електричної та залізничної компаній, компанії із водопостачання тощо. Архіви місцевих рад – архіви тих населених пунктів, що не мають статусу міста.

За спеціальним Законом про меморіалізацію Катастрофи і Героїзму функціонує Архів Яд Вашем, який є частиною Меморіального комплексу Яд Вашем. Закон, ухвалений Кнесетом з ініціативи Бенціона Дінура 1953 р., не має аналогів у жодній країні. Він спрямовує діяльність Архіву Яд Вашем на збирання й увічнення пам'яті 6 мільйонів євреїв, загиблих у Другій світовій війні.

Документування Катастрофи європейського єврейства було започатковано ще під час перебігу подій Шоа. Це воістину героїчний внесок єврейських істориків-архівістів, які, ризикуючи життям, збирали документи, свідчення, вели записи на окупованій території, у концтаборах та гетто. Одним із таких справжніх героїв був польський історик Емануель Рінгельблюм – засновник архіву Варшавського гетто та групи “Онег Шаббат”. Рінгельблюм народився 2 листопада 1900 р. у місті Бучач (сучасна Тернопільська область, Україна). 1927 р. захистив дисертацію з історії середньовічної єврейської общини Варшави,

Засновник і керівник архіву
Варшавського гетто “Онег Шаббат”
Емануель Рінгельблум із сином Урі

був автором майже 130 праць про історію євреїв Польщі, брав участь у сіоністському русі та Всесвітньому сіоністському конгресі в Женеві (1939), роботі “Joint”. Перші кроки до заснування архіву Рінгельблум зробив у жовтні 1939 р. як голова єврейської організації соціальної самопомоги “Координація”. Делегації з провінційних міст Польщі щодня прибували до офісу, щоб розповісти про страждання польського єврейства, а вчений записував їхні історії. Згодом він почав, спершу щотижня, пізніше – щомісяця, писати огляди та есе про знищення єврейської інтелігенції, нацистську політику в єврейському питанні. Із заснуванням Варшавського гетто архів “Онег Шаббат” функціонував як справжній архівний заклад із постійними співробітниками, серед яких були: Авраам

Левін, Перець Опочинський, секретар архіву Еліягу Гутковський, Рахель Ауербах, Єжи Вінклер, Н. Тайтлман, Кампелмахер, Даніель Флігман, доктор Джеліна Левін, Єгошуа Перла, Іцхак Бернштейн, Густава Ярецька, Сесілія Слапак, Селім Бернгольц, Нахум Ремба, Йонас Тарков, Естер Мангел, Хенріка Лазаверт, Менахем Ліндер, Ісгуда Фельд. Коли до гетто були депортовані євреї ще з 60 міст і селищ Польщі, в архіві з’явилися “позаштатні” працівники. Робота архіву трималася в секреті. Архів готував і передавав за кордон звіти, які містили відомості про вчинені нацистами злочини проти польського єврейства, друкував на маймеографі та розповсюджував серед в’язнів гетто бюлетень. Головним принципом роботи архіву була об’єктивність і правда в документуванні кожної події. Збиралися документи, спогади, щоденники, які відбивали вступ нацистської армії на польську територію, депортації, погроми, ліквідацію в’язнів, ставлення нацистів та поляків до євреїв, соціально-економічну ситуацію, культурне та релігійне життя в гетто, діяльність юденратів, примусову працю євреїв, проблеми харчування, комунікації із зовнішнім світом, санітарний стан та хвороби тощо. Працівники архіву здійснювали й науково-дослідну роботу, на базі зібраних документів писали монографії, вели щоденні записи про події майже на кожній вулиці гетто, а також персональні щоденники. Архів ініціював написання в’язнями, які прибули до Варшави з інших

Читальна зала
Архіву Яд Вашем.
Фото Л. Левченко,
2014 р.

місць, спогадів та інших свідчень про життя до війни та в гетто. Збиралися матеріали про участь євреїв у польсько-німецькій війні у вересні 1939 р., прояви антисемітизму в польській армії, в результаті яких євреї були змушені вибувати з регулярних військ до спеціальних єврейських батальйонів. Архів також проводив анкетування в'язнів гетто у 1941 та 1942 рр. щодо набутого під час війни досвіду та перспектив післявоєнного розвитку польського єврейства. На початку 1942 р. архів розпочав колективну працю “Два роки з половиною”, яка мала охопити всі сфери єврейського життя в гетто. Наприкінці лютого 1943 р. Рінгельблом з родиною вибрався з Варшавського гетто та сховався в бункері Крися, проте напередодні повстання він повернувся до гетто, щоб заховати другу частину архіву “Онег Шаббат” (першу було запечатало в молочні бідони й заховано ще восени 1941 р.). Нацисти арештували вченого і відправили до табору Травники. Звідти йому знов вдалося вибратися і заховатися у Варшаві. Невдовзі він повернувся до бункера Крися, де разом із Авраамом (Адольфом) Берманом працював над монографією про долю єврейських письменників в окупованій Польщі. 7 березня 1944 р. бункер Крися було викрито нацистами, всі його мешканці відправлені до концтабору Павяк, а через три дні розстріляні⁵⁷. “Ми всі приречені на смерть, всі загинуть, і тільки ці томи архіву залишаться пам’яттю про мільйони євреїв Польщі, пам’яттю про їхні страждання і про їхню боротьбу”⁵⁸, – писав Емануель Рінгельблом. Окремі частини архіву “Онег Шаббат” знайдено 1946 та 1950 рр. і передано на зберігання до Єврейського історичного інституту у Варшаві. Архів налічує понад 2 тис. одиниць зберігання і включений до переліку писемних пам’яток програми ЮНЕСКО “Пам’ять світу”.

В окупованій нацистами Польщі діяв також Архів Єврейського національного комітету на “арійській стороні”, заснований Авраамом та

Беті Берманами, який збирав документи єврейського підпілля, Координаційного комітету, Єврейського національного комітету, Організації єврейського спротиву. У звіті архіву від 24 травня 1944 р., надісланому за кордон, зазначено, що обсяг зібраних документів дорівнює 100 щоденникам, свідченням та документам інших видів⁵⁹.

Першим в Ізраїлі, 19 квітня 1950 р., з метою увічнення пам'яті жертв Шоа було створено Архів у Домі борців гетто імені Іцхака Кацнельсона в кібуці Бейт Лохамей ха-Геттаот. Його відкриття було приурочене до сьомої річниці повстання у Варшавському гетто. Архів зберігає документи організації "Жигота" за період після знищення Варшавського гетто в травні 1943 р. до звільнення Польщі в січні 1945 р. (7 тис. документів передано до архіву А. Берманом), колекції в'язня гетто, поета І. Кацнельсона, єврейської організації "Координація", французького відділення організації врятування дітей "OSE", представника ієшуви Польщі Авраама Таненбаума, розпорядження юденрату Лодзинського гетто, педагога Януша Корчака, понад 750 дитячих автобіографій, 100 тис. фото, аудіо, відео документів⁶⁰.

Сучасний Архів Яд Вашем Меморіального комплексу Яд Вашем веде свій початок від єврейських історичних комісій, заснованих у Німеччині й окупованих нею країнах відразу після їхнього звільнення, в т. ч. Центральної єврейської історичної комісії Польщі (1944–1947 рр., нині – Єврейський історичний інститут у Варшаві, досліджує проблеми Голокосту) та Мюнхена, документаційних центрів Братислави, Будапешта, Відня, Лінца, колекцій документів, зібраних різними єврейськими організаціями, такими, як "Jewish aid and rescue" ("Єврейська допомога та порятунок"), "Displaced Persons" ("Переміщених осіб")⁶¹. У Законі про меморіалізацію Катастрофи і Героїзму "Martyrs' and Heroes Remembrance (Yad Vashem) Law 5713-1953" 1953 р. визначено завдання і функції Архіву Яд Вашем: "збирання і передавання на батьківщину матеріалу, що стосується всіх представників єврейського народу, які віддали своє життя, боролися і повстали проти нацистського ворога і його колаборантів; увічнення пам'яті людей, общин, організацій та інституцій, знищених лише через те, що вони були єврейськими..."⁶².

З 1953 р. до теперішнього часу Архів Яд Вашем не лише поповнився мільйонами документів в оригіналах і копіях (на мікрофільмах та цифрових носіях), але й провів значного обсягу роботу із виявлення свідчень про Шоа в архівах країн Європи, описування колекцій, публікації документів, організації виставок тощо.

1969 р. за ініціативою Державного архівіста Ізраїлю Пола Алсберга Архів Яд Вашем реорганізовано. В його складі почали функціонувати: відділ офіційних архівів і юридичних матеріалів; відділ архівів документаційних центрів, особових архівів, свідчень очевидців, тверджень та приватних колекцій; відділ музейних виставок та фотографій; відділ записування свідчень і заяв очевидців; департамент каталогізації

і читальних залів. Разом з тим було розроблено і затверджено перші правила роботи архіву “Material in the Yad Vashem Archives: Rules for Registry, cataloguing, consultation, planned acquisition, reporting” (“Матеріал в Архіві Яд Вашем: Правила реєстрації, каталогізації, консультацій, планування надходжень, звітування”), визначено умови доступу до документів⁶³. У вересні 1989 р. в архіві створено відеостудію для запису свідчень людей, які пережили Шоа. Перші записи робили на відео та аудіокасетах. Архівом видано англійською мовою путівники неопублікованих матеріалів періоду Голокосту – 1970 р., 1972 р., 1975 р., 1977 р., 1979 р., 1981 р.⁶⁴; довідники до архівів та колекцій документів президента Союзу єврейських общин Румунії професора Уільяма Філдермана (1974)⁶⁵; документаційного центру Центрального союзу єврейських общин Братислави (1975)⁶⁶; про знищення німецького єврейства (1975)⁶⁷; члена Національної ради при емігрантському уряді Польщі Ісаака Шварцбарта (1976)⁶⁸; свідчень і документів представників чехословацького єврейства – учасників війни проти нацистської Німеччини (1976)⁶⁹; про знищення югославського єврейства (1976)⁷⁰; про Голокост румунського єврейства (1983)⁷¹; про знищення угорських євреїв (1984)⁷²; лідера польського сіоністського руху Авраама Зілбершейна (1984)⁷³; концентраційного табору Берген-Белзен, при якому діяв комітет спасіння євреїв Йозефа Розенсафта (1985)⁷⁴; мемуарів і щоденників (1987)⁷⁵; “Переміщені особи” Центральної єврейської історичної комісії Мюнхена (1989)⁷⁶; Нахмана Зонабенда з історії Лодзинського гетто (1992)⁷⁷; каталог записаних відеосвідчень – 1994 р.⁷⁸, розроблено та наповнено електронні бази даних (на 4,2 млн імен жертв Шоа, 50 оригінальних колекцій документів, фотодокументів, імен Праведників народів світу тощо). Значний внесок Архів Яд Вашем зробив у підготовку судового процесу над нацистським злочинцем Адольфом Ейхманом⁷⁹. Його співробітниками виявлено, скопійовано та передано слідству сотні аркушів документів про нацистські злочини проти людства, в т. ч. секретні матеріали.

Бенціон Дінур був першим головою Ради Меморіального комплексу Яд Вашем (1954–1959), першим директором Архіву Яд Вашем був Йозеф Керміш (1953–1978). На цьому посту його послідовно змінили Шмуель Краковський (1978–1993), Яков Лозовік (1993–2008) та Хаїм Гертнер (з 2008 р.).

Таким чином, із ухваленням основних архівних законів завершилося формування архівної системи Ізраїлю. Крім вже розглянутих, архівна система включає такі архіви⁸⁰: *Департамент манускриптів і архівів Національної бібліотеки Ізраїлю* – зберігає *пінкаси* та *пінкасі-ми* єврейських общин Алжиру, Австрії, Чехії, Словаччини, Франції, Німеччини, Греції, Угорщини, Італії, Латвії, Марокко, Польщі, Литви, Румунії, Туреччини, Російської імперії, Ємену; *Архів сефардської общини* (Єрусалим) – сконцентрував документи від початку панування

Османської імперії в Палестині (ісламських судів, місцевих органів влади, сефардських місцевих та міжнародних організацій, сефардських синагог, орієнтальних общин); *Архів Ізраїльського Департаменту старожитностей* (Єрусалим) зберігає наукову документацію археологічних досліджень в Ізраїлі (реалізує унікальний проект із оцифрування та оприлюднення в Інтернеті результатів археологічних розвідок 1919–1948 рр.⁸¹); *секція історичного архіву Інституту Жаботинського*, відповідно до архівного закону визнана публічним архівом 1957 р., зберігає колекції проводу “Бетар” та її відділень із 34 країн, керівних органів Союзу сіоністів-ревізіоністів і Нової сіоністської організації, їхніх відділень із 36 країн, документи лідера сіоністського руху, одного із засновників держави та збройних сил Ізраїлю Зеєва Жаботинського; *Архів Вейцмана* в Реховоті започатковано першим Президентом держави Ізраїль Хаїмом Азріелем Вейцманом у 1951 р. для зберігання документів особового походження самого Вейцмана та його дружини Віри Вейцман; завдання *Архіву релігійного сіонізму*, заснованого 1953 р. під егідою Фонду Авраама Іцхака Кука, полягає в концентрації документів керівних органів і національних організацій руху “Мізрахі”, організацій та лідерів релігійного сіонізму; *Архів Союзу вчителів Ізраїлю*, що виник 1959 р. з ініціативи ветерана освітянського руху, педагога Авіезера Єліна, концентрує документи Союзу вчителів Ізраїлю; основний масив документів *Архіву Робітничої партії Ізраїлю*, створеного в липні 1965 р. у Бейт Берл як офіційний партійний архів, належить партії МАПАЙ (назва партії до січня 1968 р., коли вона об’єдналася з партіями Ахдут ха-Авода та РАФІ), Всесвітній федерації Поалей Ціон (за 1917–1932 рр.), об’єднанню “Хама’арох”, з лютого 1968 р. архів був офіційним депозитарієм документів робітничого сіоністського руху та єврейських соціалістичних партій. Серед кіноархівів Ізраїлю найцікавішими є *Архів єврейського кіно при Єврейському університеті в Єрусалимі* (фільми з історії Ерец-Ізраель), *Ізраїльський кіноархів у Хайфі* в Центрі Ротшильда (фільми ізраїльського виробництва та документи з історії кіно), *Архів єврейського кіно імені Стівена Спілберга*. В академічних інституціях Ізраїлю функціонують *архіви Інституту дослідження діаспори Тель-Авівського університету* (колекції з історії діаспор Бессарабії, Угорщини, Румунії, палестинських піонерів кібуцного руху “Біліум”, єврейських общин Італії, а також матеріали результатів досліджень інституту); *Біо-бібліографічного інституту імені Бараша Ашера “Gnazim”*, заснованого в Тель-Авіві 1953 р. (понад 400 колекцій особового походження єврейських письменників), *Інституту фізичного виховання та спорту Цві Нішрі “The Zvi Nishri Archives”* (документи з історії фізичного виховання та розвитку спорту), *Цифровий архів Дослідницького інституту Ізраїлю та сіонізму імені Давида Бен-Гуріона* (понад 3 млн. документів з історії Ізраїлю від поч. ХХ ст. та матеріали засновників і лідерів держави, у т. ч. Давида Бен-Гуріона).

Муніципальні архіви Ізраїлю представлені *Історичним архівом муніципалітету Єрусалиму*, заснованим 1963 р. професором Цві Радаєм (директор архіву у 1963–1971 рр.), *Архівом муніципалітету Тель-Авіву – Яффо*, що функціонує як центр документації з 1965 р., та *Історичним архівом Тель-Авіву – Яффо*, створеним 1971 р., *Архівом муніципалітету Хайфи*, який з 1977 р. виконує функції центру документації та *Історичного архіву міста Хайфа*, іншими архівами муніципалітетів. Усі архівні установи муніципалітетів здійснюють функції управління документацією, експертизу цінності управлінських документів та їх відбір на постійне зберігання. В Ізраїлі функціонують 257 місцевих органів влади. Вони створені в різні історичні періоди: деякі, як Єрусалим і Назарет, – тисячі років тому, інші – за часів Османської імперії чи Британського мандату, а найновіші – після заснування держави Ізраїль. Експертиза цінності документів місцевих адміністрацій здійснюється на підставі Правил щодо знищення архівного матеріалу в державних органах та місцевих адміністраціях “Regulations Concerning the Destruction of Archival Material at State Institutions and Local Authorities”, вперше розроблених Державним архівістом П. Алсбергом. Значну увагу експертизі цінності документів та управлінню документацією в органах влади приділено у працях першого директора Архіву муніципалітету Хайфи Зоар Алуфі. Строки зберігання визначає та дозвіл на знищення документів видає Вища архівна рада та її спеціальна комісія, до якої входять представники державних і місцевих органів влади.⁸²

В Ізраїлі функціонує широка мережа кібуцних архівів, які зберігають цінні історичні документи з історії переселенських та сіоністських рухів.

1950 р. з метою участі в I-му конгресі Міжнародної ради архівів створено Асоціацію ізраїльських архівістів. Її засновником був директор Центрального сіоністського архіву Георг Герліц. Активну діяльність Асоціація розпочала 1956 р. Сьогодні Асоціація працює, дотримуючись оприлюдненої нею “Ізраїльської декларації по архівах”. Членами Асоціації є близько 400 архівістів Ізраїлю. Чинним президентом Асоціації є Міхаль Хенкін, директор муніципального архіву Хайфи. Керівним органом є рада з 11 обраних членів, поза радою працюють секретар, скарбник та аудитор. У складі Асоціації створено комітети професійної підготовки та розвитку; архівної етики; обладнання, будівель, охорони і реставрації архівних матеріалів; комп’ютеризації архівів; членський; фінансовий та міжнародного співробітництва. Крім того, існують спеціальні комітети із підготовки змін до архівного законодавства та словника архівних термінів.

Головні зусилля Асоціації спрямовані на розвиток архівних стандартів, освіти, професійне удосконалення та забезпечення співпраці архівістів, всебічну підтримку архівної професії в країні. Асоціація вважає одним із своїх головних завдань введення професії архівіста до

переліку професій Міністерства внутрішніх справ Ізраїлю. У галузі архівної освіти Асоціація запровадила курс “Основи архівістики”, останні три роки реалізує навчальну програму з архівістики, прирівняну до магістерської, на базі Шкіл інформатики Хайфського та Бар-Іланського університетів. Програма фінансується Міністерством культури Ізраїлю. Архівістика викладається також у Єврейському університеті Єрусалиму (Школа архівних, бібліотечних та інформаційних студій), академічних коледжах Бейт Берл (м. Петах Тіква), Емек Ізраель (м. Нацрат Еліт) та імені Давида Еліна (Єрусалим). Асоціація ізраїльських архівістів видає щорічник “Arkhiyon”, веде веб-сайт⁸³. 1973 р. до 70-ї річниці Державного архівіста А. Бейна Асоціацією опубліковано Путівник архівами Ізраїлю. Раз на рік Асоціація відзначає членів, які зробили значний внесок у розвиток архівної справи. Архівісти та менеджери з управління документацією в Ізраїлі об’єднуються ще у дві професійні організації: “Асоціацію архівних менеджерів місцевих органів влади” та “Організацію архівістів малих общин”^{*}.

У серпні 1977 р. під час роботи VII Світового конгресу із єврейських досліджень з ініціативи Асоціації ізраїльських архівістів та Ради архівів і дослідницьких бібліотек Північної Америки засновано Світову раду єврейських архівів. Метою її утворення була підтримка досліджень історії та культури єврейського народу через організацію зберігання документальної спадщини в архівах і дослідницьких організаціях по всьому світу. 1981 р. Світова рада єврейських архівів випустила путівник єврейськими архівами різних країн, до якого включила єврейські архіви США, Канади, Австралії, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії, Югославії, Угорщини, Чехословаччини, Польщі, а також Ізраїлю. Цінність цього видання полягала у тому, що це був перший довідник, який надавав уявлення не про єврейські архівні документи, а про архіви як заклади⁸⁴.

Таким чином, в єврейській архівній історії, на погляд автора, виокремлюється кілька етапів. *Перший етап* (від появи єврейського народу на історичній арені до втрати першої державності у 70 р. н.е.) характерний накопиченням архівних документів, набуттям національних традицій їх зберігання (у *глиняних сосудах*), утворенням архівів як в Єрусалимі, так і в інших місцях. Однак недостатньо відомостей про функціонування архівів за цього етапу, тому й неможливо визначити їх статус, організацію роботи тощо. На *другому етапі* (від 70 р. н.е. до кін. XIX ст.) історія єврейського народу розвивалася у діаспорі. Документи єврейського походження відкладалися в академіях, общинах, генізах синагог. Однак спеціалізовані єврейські архівні заклади не створювалися. Автор статті визначив би цей етап як “несвідоме збері-

^{*} Інформацію про роботу Асоціації ізраїльських архівістів надано Галією Дувідзон, директором Архіву історії міста Петах Тіква імені Оеда Яркони.

гання історичних документів”. Документи неєврейського походження, але про євреїв, відклалися в архівах країн діаспори. *Третій етап* (з кін. XIX ст. до 1933 р.) характерний усвідомленням євреями потреби у заснуванні архівів як спеціалізованих закладів. Перші єврейські архіви засновано в країнах діаспори єврейськими історичними товариствами, політичними організаціями, у т. ч. Всесвітньою сіоністською організацією, з’явився перший архів у Берліні, діяльність якого спиралася на досягнення архівної науки поч. XX ст. *Четвертий етап* (1933–1948), насамперед, визначається знищенням єврейських архівів під час Голокосту, спробами врятувати історичні документи, у т. ч. і шляхом перевезення створених у діаспорі архівів до Ерец-Ізраель. *П’ятий етап* (з 1948 р.) характерний заснуванням державних та інших типів архівів, формуванням архівної галузі у державі Ізраїль, ухваленням архівних законів, визначенням державної архівної політики у сфері збирання архівних документів із країн діаспори до Ізраїлю, вивезення архівних документів за межі держави, приватних архівів тощо. На цьому етапі ізраїльськими архівістами доведено роль архівів, по-перше, як доказів права євреїв заснувати національну державу на історичній батьківщині, по-друге, як засобу у боротьбі проти геноциду єврейського народу. Важливо зазначити, що архівісти Ізраїлю надали особливе значення формуванню архівної галузі своєї держави поза політичними та відомчими впливами.

До створення єврейських архівів і формування архівної галузі у державі Ізраїль значний внесок зробили євреї українського походження. Найяскравішими представниками українського єврейства серед архівістів були І. Чериковер, Е. Рінгельблюм, Б. Дінур, С. Юдіна. Загалом ізраїльські архівісти подолали колосальну проблему: зібрали історичні документи єврейського і неєврейського походження, колись розсіяні по усьому світові як і сам єврейський народ, заснували для їх зберігання архіви та уможливили відновлення національної історії.

¹ Хитерер В. Документи по еврейской истории 16–20 веков в киевских архивах / Виктория Хитерер. – К. – М.: Институт иудаики – Мосты культуры, 2001. – 295 с.; Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева: Путеводитель / Науч. ред.-сост.: Е. Меламед, М. Куповецкий; РГГУ и др. – К.: Дух і Літера, 2006. – 752 с.; Документы по истории и культуре евреев в региональных архивах Украины: Путеводитель Волынская, Житомирская, Ровенская, Черкасская обл. / Науч. ред.-сост.: Е. Меламед. – К.: Дух і Літера, 2009. – 472 с.; Документы по истории и культуре евреев в региональных архивах Украины: Путеводитель. Николаевская, Одесская, Херсонская обл. / Науч. ред.-сост.: Е. Меламед. – К.: Дух і Літера, 2014. – 776 с. та інші.

² Bein A., Neumann M. Records of Jewish Past coming to Israel / З бібліотеки Центрального сіоністського архіву, Єрусалим, Ізраїль, № 21642; Archives in Israel // Archivum. Vol. XI. – Paris, 1963. – P. 171–181; Alsberg P. A. The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years / P. A. Alsberg // Miscellanea Carlos Wyffels. – Brussel: Archives et Bibliothèques de Belgique, 1987. Vol. LVII. –

№ 1–2. – P. 13–49; Aloufi Z. Municipal Archives / Z. Aloufi // Arkhiyyon. – Jerusalem: Israel Archives Association, 1991. – № 5. – P. 14–24; Aloufi Z. Private Archives in Archives of Israeli Local Authorities / Z. Aloufi // Arkhiyyon. – Jerusalem: Israel Archives Association, 1995. – № 8. – P. 97–106; Mossek M. The Israel State Archives and Archives in Local Authorities / M. Mossek // Arkhiyyon. – Jerusalem: Israel Archives Association, 1999. – № 10–11. – P. 114–131; Tehila Ofer. A man of vision and action The life and the Achievements of Prof. Shmuel Eisenstadt. – Israel, 1999. – 139 p.; Lukin B. The Creation of a Documentary Collection on the History of Russian Jewry at the Central Archives for the History of the Jewish People / Iudaica in the Slavic Realm, Slavica in the Judaic Realm. Repositories, collections, projects, publications / B. Lukin // Editor Zachary M. Baker. – New York, London, Oxford, 2003. – P. 17–36; Mossek M., Budowski I. Private Papers and Archives in Israel: Professional and Legal Aspects / M. Mossek, I. Budowski // Atlanti. Vol. 17. – № 1–2. – Triest, 2007. – P. 233–237; Лукин В. “Если удостоюсь взойти на Землю Израиля...” Созидатели архивной системы Израиля – Бенцион Динур и другие / В. Лукин // Израиль: русские корни. – Иерусалим, 2011. – С. 425–451.

³ Archives / Encyclopaedia Judaica. – Jerusalem: Encyclopaedia Judaica, 1972. – Vol. 3. – P. 374.

⁴ Noegel S. B. The Samaria Ostraca / S. B. Noegel / The Ancient Near East: Historical Sources in Translation / Edit. by M. W. Chavalas. – London: Blackwell, 2006. – P. 396–399.

⁵ Torczyner H. The Lachish Letters / H. Torczyner, L. Harding, A. Lewis, J. L. Starkey // The Wellcome Archaeological Expedition to the Near East, Publications. Vol. 1. – London: Oxford University Press, 1938. – 223 pp.; Albright W.F. The Oldest Hebrew Letters: The Lachish Ostraca / W. F. Albright // Bulletin of the American Schools of Oriental Research. – The American Schools of Oriental Research, 1938, April. – № 70. – P. 11–17.

⁶ Aharoni Y. Hebrew ostraca from Tel Arad / Y. Aharoni // Israel Exploration Journal. Vol. 16. – Israel Exploration Society, 1966. – № 1. – P. 1–7.

⁷ Porten B. Archives from Elephantine: the Life of an Ancient Jewish Military Colony / B. Porten. – Berkeley: Univ. of California Press, 1968. – 421 pp.

⁸ Флавий Иосиф. О древности еврейского народа. Против Апиона. Кн. I. Кн. II. – [Электронный ресурс] “Библиотека Руслана Хазарзара”. Режим доступа: <http://khazarzar.skeptik.net/books/flavius/index.html>.

⁹ Флавий Иосиф. Иудейская война. Пер. Я. Л. Чертка (1900). – 2004. – Кн. II, Кн. VI. – [Электронный ресурс] “Библиотека Вехи”. Режим доступа: <http://www.vehi.net/istoriya/israil/flavii/voina/>.

¹⁰ Rosenthal F. Über yisa : ein Beitrag zur Sittengeschichte der Juden vor und nach der Zerstörung des zweiten Tempels / F. Rosenthal // Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. – Berlin, 1881, Januar. – Heft 1. – P. 38–48.

¹¹ Dušek J. Les manuscrits araméens du Wadi Daliyeh et la Samarie vers 450-332 av. J.-C. / J. Dušek. – Leiden–Boston, 2007. – 702 p.; Benoit P., Milik J., Vaux de R. Discoveries in the Judaean desert. Vol. 2. – Oxford: Clarendon Press, 1961. – 304 pp.; Cansdale L. Qumran and the Essenes: a re-evaluation of the evidence / L. Cansdale. – Tübingen, 1997. – P. 87–197; Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls. Ed. by Schiffman H. Lawrence, VarderKam C. James. – New York: Oxford University Press, 2000. – Vol. 1 (A–M). – P. 3–595. Vol. 2 (N–Z). – P. 595–1073; Вильскер Л. X. О документах, найденных в Нахал-Хевер / Л. X. Вильскер // Вестник древней истории, 1964. – № 1. – С. 120–130.

¹² *Амусин И. Д.* Рукописи Мертвого моря / И. Д. Амусин. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 271 с.; Амусин И. Д. Находки у Мертвого моря / И. Д. Амусин. – М.: Наука, 1964. – 119 с.; *Амусин И. Д.* Тексты Кумрана. Вып. 1. Пер. с древнеевр. и араб., введ. и коммент. И. Д. Амусина. – М.: Наука, Гл. ред. вост. лит-ры, 1971. – 491 с.

¹³ Флавий Иосиф. Жизнь Иосифа Флавия. Пер. Д.Е. Афиногенова. Предисл. Л. В. Семенченко // Вестник древней истории. – М.: Наука. – 2006. – № 4 (258). – С. 216–229; 2007. – № 1 (260). – С. 272–283.

¹⁴ *Броди Р.* Гаоны Вавилонии и формирование средневековой еврейской культуры / Р. Броди. – Гешарим / Мосты культуры, 2005. – 440 с.; *Gil M.* Jews in Islamic Countries in the Middle Ages / M. Gil. – Netherlands, Leiden: Brill NV, 2004. – 791 p.

¹⁵ *Кац А., Вассерман Ц.* Еврейские мудрецы. Со времен Мишны и до наших дней / А. Кац, Ц. Вассерман. – Изд-во Швут Ами, 2007. – 649 с.; *Eisenberg R. L.* Essential Figures in Jewish Scholarship / R. L. Eisenberg. – Lanham, Maryland: Jason Aronson, 2014. – 379 p.

¹⁶ Респонсы / Талмуд. Раввинистическая литература // Краткая еврейская энциклопедия. Т. 7. – Иерусалим, 1994. – Кол. 166–168; Ришоним / Иудаизм. Раввинистические авторитеты // Краткая еврейская энциклопедия. Т. 7. – Иерусалим, 1994. – Кол. 225–226; Ахароним / Иудаизм. Раввинистические авторитеты // Краткая еврейская энциклопедия. Т. 1. – Иерусалим, 1976. – Кол. 252–253.

¹⁷ *Kahle P. E.* Lecture 1. General introduction / P. E. Kahle. The Cairo Geniza. – London: British Academy, 1947. – P. 1–19; *Goitein S. D.* Introduction: The Cairo Geniza Documents as a Source of Mediterranean Social History / S. D. Goitein. A Mediterranean Society: An Abridgment in One Volume. Rev. and Ed. by J. Lassner. – California: University of California Press, 1999. – P. 9–26; Второе собрание А. С. Фирковича / Еврейские рукописи в Российской национальной библиотеке [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/firkovich/sobr_second.php; The Cairo Genizah Collection. Cambridge Digital Library [Electronic resource]. – Mode of access: <http://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/genizah>.

¹⁸ *Фальков М., Коган А.* Афганская тайна иудейских древностей возникла в бывшем СССР. “Izrus. Всемирный форум русскоязычного еврейства”. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://izrus.co.il/history/article/2012-09-25/19121.html>. Опубликовано 25.09.2012.

¹⁹ Preface / Calendar of the Plea Rolls of the Exchequer of the Jews preserved in the Public Record Office. Vol. I. Henry III, a.d. 1218–1272. Ed. by J.M. Rigg. – London: The Jewish Historical Society of England, 1905. – P. V–XVIII; The Jewish Communities of Medieval England. The collected essays of R.B. Dobson Ed. by H. Birkett. – University of York, 2010. – P. xxi–xxii, 35.

²⁰ *Emery R. W.* Jews of Perpignan in the Thirteenth Century: An Economic Study Based on Notarial Records / R. W. Emery. – New York: Columbia University Press, 1959. – 202 p.

²¹ *Дубнов С. М.* Об изучении истории русских евреев и об учреждении русско-еврейского исторического общества / С. М. Дубнов // Восход. – 1891. – Т. 4. – С.1–91; *Сергеева И., Хамрай А.* Собрание пинкасов (записных книг еврейских общин) в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / И. Сергеева, А. Хамрай // Научные труды по иудаике. Материалы XIX Международной ежегодной конференции по иудаике. Т. III. Академическая серия. Вып. 42. – М.: Сэфер, 2012. – С. 9–22.

²² Archives / Encyclopaedia Judaica. – Jerusalem: Encyclopaedia Judaica, 1972. – Vol. 3. – P. 378.

²³ Bericht über die Tätigkeit des Gesamtarchivs der deutschen Juden // Mitteilungen des Gesamtarchivs der Deutschen Juden. – Leipzig, 1911. – Heft 1. – P. 55–84.

²⁴ Roemer N. Jewish Scholarship and Culture in Nineteenth-Century Germany: Between History and Faith / N. H. Roemer. – Wisconsin: The University Wisconsin Press, 2005. – P. 120.

²⁵ Dr. Jacob Jacobson, celebrated his 70th birthday / AJR Information. – London: Association of Jewish Refugees in Great Britain. Vol. XIV. – № 1. – 1959, January. – P. 9.

²⁶ Marcus J. R. The American Jewish Archives / J. R. Marcus // The American Archivist. – Society of American Archivists, 1960, January. – Vol. 23, № 1. – P. 57–61.

²⁷ Дубнов С. М. Об изучении истории русских евреев и об учреждении русско-еврейского исторического общества / Семен Маркович Дубнов // Восход. – 1891. – Т. 4. – С. 1–91; Дубнов С. М. О совокупной работе по собиранию материалов для истории русских евреев / Семен Маркович Дубнов // Восход. – 1891. – Т. 11. – С. 34–38.

²⁸ Шульман А. Григорий Яковлевич Красный-Адмони: судьба еврейского интеллигента / А. Шульман // Вестник. – Израиль, 2002, 18 сентября. – № 19 (304). [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.vestnik.com/issues/2002/0918/win/shulman.htm>.

²⁹ Зайдман И. Евреи и “Советский проект”. Том 2. Русские, евреи, русские евреи. – 2009. – 696 с. // Российский еврейский конгресс [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://base.ijc.ru/new/site.aspx?STID=245090&SECTIO NID=244694&IID=535923>.

³⁰ Юдаїка в Україні // Червона книга народів. 1576. Бібліотека українського світу [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://1576.ua/nations/Євреї>.

³¹ Lukin B., Peri A. Israeli Archives with Material on Russian Jewish History: The Central Archives for the History of the Jewish People / B. Lukin, A. Peri // Jews in Eastern Europe. – Jerusalem: The Hebrew University, Centre for Research and Documentation of East European Jewry. – 1996, Spring. – P. 65–66.

³² Melamed E. Immortalizing the Crime in History...?: The Activities of the Ostjüdisches Historisches Archiv (Kiev–Berlin–Paris, 1920–1940) / E. Melamed // Russian Jewish Diaspora and European Culture. Wagstaff P., Schulte J., Tabachnikova O., eds. – Leiden & Boston MA: Brill, 2012. – P. 373–386.

³³ Jockusch L. Collect and Record. Help to Write the History of the Latest Destruction. Jewish Historical Commissions in Europe, 1943–1953, doctoral dissertation, New York University, 2007 “a” / L. Jockusch. – 2007. – P. 35–42.

³⁴ The Central Zionist Archives / Reprint from Zionist Bulletin, iss. by the Organization Department of the Zionist Executive. – Jerusalem, 1963, December. – P. 27–33.

³⁵ Resolution of the 24th Zionist Congress concerning the Central Zionist Archives, Unanimously Adopted May 6, 1956 // The Central Zionist Archives, № 13783^a.

³⁶ Tehila Ofer. A man of vision and action The life and the Achievements of Prof. Shmuel Eisenstadt. – Israel, 1999. – 139 p.

³⁷ Лукин В. “Если удостоюсь взойти на Землю Израїля...”. Созидатели архивной системы Израїля – Бенцион Динур и другие / В. Лукин // Израїль:

русские корни. – Иерусалим, 2011. – С. 425–430; *Левченко В.* Евреи в профессорско-преподавательском составе Одесского института народного образования (1920–1930): ретроспективный анализ / В. Левченко // Научные труды по иудаике. Материалы XVII Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 2. – М.: Сэфер, 2010. – С. 245–260.

³⁸ Цитату наведено за: *Лукин В.* “Если удостоюсь взойти на Землю Израиля...” – С. 430.

³⁹ *Лукин В.* “Если удостоюсь взойти на Землю Израиля...” – С. 435.

⁴⁰ Цитату наведено за: *Лукин В.* “Если удостоюсь взойти на Землю Израиля...” – С. 436–438.

⁴¹ The Jewish Historical General Archives. – Jerusalem: The Historical Society of Israel, 1961. – P. 2–3.

⁴² The Jewish Historical General Archives. – Jerusalem: The Historical Society of Israel, 1961. – P. 3–5;

Jürgen Sielemann. Archiv der Jüdischen Gemeinde / Institut für die Geschichte der deutschen Juden. Hamburg [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.dasjuedischehamburg.de/inhalt/archiv-der-juedischen-gemeinde>.

⁴³ The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem (CAHJP) / [Electronic resource]. Mode of access: <https://cahjp.huji.ac.il/content/general-information>.

⁴⁴ *Lerman P. Linda.* Librarians in the United States // Jewish Women’s Archive. Encyclopedia. [Electronic resource]. Mode of access <http://jwa.org/encyclopedia/article/librarians-in-united-states>; *Rosen Judith Friedman. Sophie A. Udin* (1896–1960) // Jewish Women’s Archive. Encyclopedia. [Electronic resource] Mode of access: <http://jwa.org/encyclopedia/article/udin-sophie-ada>.

⁴⁵ *Alsberg P. A.* First Initiatives, 1948–1950. The history of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years / P. A. Alsberg // *Miscellanea Carlos Wyffels.* – Brussel: Archives et Bibliothèques de Belgique, 1987. Vol. LVII. – № 1–2. – P. 13–16.

⁴⁶ Там само. – P. 16.

⁴⁷ *Идется про закони: An Act to establish a National Archives of the United States Government, and for other purposes* (1934) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov>; *An Act to Provide for the Disposal of Certain Records of the United States Government [Sec. 13]. 1943, 7 July* // *NARA and Federal Records: Laws and Authorities and Their Implementation.* – Washington : NARA, 1988. – P. 1–3; *Federal Property and Administrative Services Act (1949)* [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.gsa.gov/graphics/ogp/P.L._107-217_R2-e-yD_0Z5RDZ-i34K-pR.pdf та інші.

⁴⁸ *Alsberg P. A.* First Initiatives, 1948–1950. The history of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years / P. A. Alsberg // *Miscellanea Carlos Wyffels.* – Brussel: Archives et Bibliothèques de Belgique, 1987. Vol. LVII. – № 1–2. – P. 17–18.

⁴⁹ *Alsberg P. A.* Drafting by the Ministry of Justice, 1950–1951. The history of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years – P. 18–20.

⁵⁰ Там само. – P. 21.

⁵¹ Там само. – P. 21–23.

⁵² *Alsberg P. A.* The Government authorizes the legislation, 1951–1952. The history of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years – P. 23–26.

⁵³ *Alsberg P. A.* The Knesset Deliberation, 1952–1955. The history of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years – P. 26–28.

⁵⁴ *Alsberg P. A.* The Supreme Archives Council. The Implementation of the Law / The Israel Archival Law – A Retrospect after 30 Years – P. 29.

⁵⁵ Там само. – P. 29–30.

⁵⁶ *Freundlich Y.* Ten Years of Declassification of Archival Material at the Israel State Archives / Y. Freundlich // *Arkhiyyon. Reader in Archives Studies and Documentation.* – Jerusalem: Israel Archives Association, 1991. – P. 7–14; *Cohen H.* The Archive Law, the GSS Law and Public Discourse in Israel / H. Cohen // *Adalah's Review.* Vol. 4. – 2004, Spring. – P. 45–56; Preservation of electronic records. Traslated from the Annual Report of the State Controller #54B Published May 2004. The State Controller and Ombudsman Israel [Electronic resource]. – Mode of access: <http://old.mevaker.gov.il/serve/site/english/epublic.asp>; *Mossek M.* The Israel State Archives and Archives in Local Authorities / M. Mossek // *Arkhiyyon.* – Jerusalem: Israel Archives Association, 1999. – № 10–11. – P. 114–131; *Mossek M., Budowski I.* Private Papers and Archives in Israel: Professional and Legal Aspects / M. Mossek, I. Budowski // *Atlanti.* Vol. 17. – № 1-2. – Triest, 2007. – P. 233–237.

⁵⁷ *Kermish J.* The “Oneg Shabbat’ Archives” / J. Kermish // *Yad Vashem bulletin.* – Jerusalem, 1965. – № 16. – P. 16–24.

⁵⁸ Цитату наведено за презентацією завідувача Архіву Бейт Лохамей ха-Геттаот Галини Сергієнко.

⁵⁹ *Kermish J.* The “Oneg Shabbat’ Archives” / J. Kermish // *Yad Vashem bulletin.* – Jerusalem, 1965. – № 16. – P. 24–25.

⁶⁰ Характеристику складу та змісту документів архіву наведено завідувачем Архіву Бейт Лохамей ха-Геттаот імені Іцхака Кацнельсона Галиною Сергієнко під час особистої зустрічі.

⁶¹ *Yad Vashem Archives / Guide to the Archives in Israel.* – Jerusalem: Israel Archives Association, 1973. – P. 163–164.

⁶² *Martyrs’ and Heroes Remembrance (Yad Vashem) Law 5713-1953.* *Yad Vashem* [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.yadvashem.org/yv/en/about/pdf/YV_law.pdf.

⁶³ *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Comp. by E. Blumenzweig, Emmanuel Brand, Chasia Turtle-Aberzhanska. Vol. III. – Jerusalem, 1975. – P. 31–32.

⁶⁴ *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Ed. by J. Robinson, Y. Bauer. Vol. I. – Jerusalem, 1970. – 68 p.; Vol. II. – Jerusalem, 1972. – 331 p.; *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Comp. by E. Blumenzweig, Emmanuel Brand, Chasia Turtle-Aberzhanska. Vol. III. – Jerusalem, 1975. – 79 p.; *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Ed. by Y. Bauer. Vol. IV. – Jerusalem, 1977. – 41 p.; *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Ed. by Y. Bauer. Vol. V. – Jerusalem, 1979. – 95 p.; *Guide to Unpublished materials of the Holocaust Period.* Ed. by Y. Bauer. Vol. VI. – Jerusalem, 1981. – 83 p.

⁶⁵ *The Dr. W. Filderman Archives (record Group P-6).* Comp. by J. Ancel. – Jerusalem, 1974. – 153 p.

⁶⁶ *Documentation centre of the central Union of Jewish Communities in Bratislava (RG M–5).* Comp. by Y. Ehrenreich. – Jerusalem, 1975. – 80 p.

⁶⁷ *Collection of documents on the destruction of German Jewry (RG 0–8).* Comp. by D. Klibanski. – Jerusalem, 1975. – 77 p.

⁶⁸ *Archives of the Office of Dr. I. Schwarzbart, member of the Polish national Council in Exile, London (RG M–2).* Comp. by A. Fiszer. – Jerusalem, 1976. – 20 p.

- ⁶⁹ Collection of testimonies and documents on the Participation of Czechoslovak Jews in the War against the Nazi-Germany (RG 0–59). Comp. by E. Kulka. – Jerusalem, 1976. – 25 p.
- ⁷⁰ Collection of documents on the destruction of Yugoslavian Jewry (RG 0–10). Comp. by D. Klibanski. – Jerusalem, 1976. – 30 p.
- ⁷¹ Collection of documents on the Holocaust of Rumanian Jewry (RG 0–11). Comp. by J. Ancel. – Jerusalem, 1983. – 100 p.
- ⁷² Collection of documents on the destruction of Hungarian Jewry. Part 1 (RG 015). Comp. by D. Klibanski. – Jerusalem, 1984. – 26 p.
- ⁷³ Archives of Dr. A. Silberschein (RG M–20). Comp. by D. Klibanski. – Jerusalem, 1984. – 63 p.
- ⁷⁴ The Josef Rosensaft Archive of Bergen-Belsen (RG 0–70). Comp. by J. Levin. – Jerusalem, 1985. – 107 p.
- ⁷⁵ Collection of testimonies memoirs and diaries (RG 033). Part I. Comp. by D. Klibanski. – Jerusalem, 1987. – 1580 manuscripts.
- ⁷⁶ Collection on Displaced Persons central Jewish Historical Commission Munich (RG M–1/P). Comp. by H. Modlinger. – Jerusalem, 1989. – 111 p.
- ⁷⁷ Nachman Zonabend Collection on the Lodz Ghetto (RG 0–34). Comp. by M. Unger. – Jerusalem, 1992. – 100 p.
- ⁷⁸ Catalogue of Video Testimonies (RG VD / 1–200). Ed. by I. Berlitzky. – Jerusalem, 1994. – 237 p.
- ⁷⁹ *Kermish J.* Yad Vashem Archives contribution to preparation of the Eichmann trial / J. Kermish // *Yad Vashem bulletin*. – Jerusalem, 1963. – № 11. – P. 35–45.
- ⁸⁰ Про ізраїльські архіви див. у путівниках, виданих Асоціацією ізраїльських архівістів та Світовою радою з питань єврейських архівів: *Guide to the Archives in Israel*. Ed. by P. A. Alsberg. – Jerusalem: Israel Archival Association, 1973. – 257 p.; *Guide to Jewish Archives (preliminary edition)*. Ed. by A. Segall. Jerusalem – New York: World Council on Jewish Archives, 1981. – 90 p.
- ⁸¹ The Israel Antiquities Authority. The scientific Archive 1919-1948 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iaa-archives.org.il/project.aspx>.
- ⁸² *Aloufi Z.* Appraisal at the Municipal Archives in Israel / Z. Aloufi // *Atlanti*. Vol. 18. – Trieste, 2008. – P. 287–295.
- ⁸³ Association of Israeli Archivists (AIA) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.org.il>
- ⁸⁴ *Guide to Jewish Archives (preliminary edition)*. Ed. by A. Segall. Jerusalem – New York: World Council on Jewish Archives, 1981. – 90 p.

Рассмотрена тема функционирования еврейских архивов от возникновения первой государственности до 1948 г., в диаспоре и в Эрец-Израэль, а также формирование архивной отрасли в государстве Израиль.

Ключевые слова: история еврейских архивов; архивы в государстве Израиль.

The article highlights the beginning of Jewish archives during the period from the first state until 1948, in the Diaspora and in Eretz-Israel, as well as the formation of archival branch in the State of Israel.

Key words: history of the Jewish archives; archives in the State of Israel.